

Aspecte ale creativității lexicale în terminologia filosofică actuală

Eugen Munteanu

1. Câteva disocieri teoretice

În accepția semanticii funcționale dezvoltate de Eugenio Coseriu, terminologiile științifice și tehnice nu aparțin nivelului sistemic al limbii și, prin urmare, ele nu pot fi clasificate și discutate după aceleași criterii precum „cuvintele obișnuite”. Toate terminologiile aparținând unei limbi istorice date reprezintă „posibilități de utilizare a limbii pentru diferite (și, în principiu, independente) clasificări ale realității sau ale unor anumite părți ale realității”¹. Deși recunoaște că limita între ceea ce este pur designativ („terminologic”) și restul vocabularului este adesea dificil de trasat, Coseriu arată că, din punct de vedere al descrierii sistemului lingvistic, „există un vocabular structurat lingvistic și un vocabular ‘nomenclatoric’ și terminologic”². Studiul terminologiilor este important, pe de o parte prin faptul că un termen tehnic poate deveni un element lexical din vocabularul comun, interesând prin urmare dimensiunea diacronic-etimologică a limbii, și, pe de altă parte, prin faptul că apariția de noi termeni tehnici poate opera modificări în modul de structurare a enunțurilor, interesând așadar lingvistica textului.

În cele ce urmează îmi propun să verific aceste principii luând în discuție câteva texte cu caracter general-filosofic publicate în ultimii ani în limba română. Alcătuită mai mult sau mai puțin arbitrar, în funcție de lecturile curente, lista textelor din care am excerptat materialul comentat cuprinde atât traduceri, cât și producții originale³. Intenția mea a fost de a sesiza, defini și exemplifica, în cadrele

---

¹ Eugenio Coseriu, *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, Tübingen, 1970, p. 10.

² *Ibidem*, p. 13.

³ Termenul „filosofic” trebuie înțeles în sensul cel mai larg posibil. Conținutul unora din textele studiate poate fi calificat drept teologic, al altora drept eseistic etc. Siglele întrebuințate sunt următoarele: AB = Alain Besançon, *Confuzia limbilor*, trad. rom. de Mona Anohi și Sorin Antohi, București, Humanitas, 1992; AG = André Glucksmann, *Prostia*, trad. rom. Delia și Eugen Vasiliu, București, Humanitas, 1992; BHL = Bernard-Henri Lévy, *Barbaria cu chip uman*, trad. rom. Irina Bădescu, București, Humanitas, 1992; DS = Dumitru Stăniloae, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Craiova, 1987; FF = Florin Faifer, *Semnele lui Hermes*, București, Minerva, 1993; GD = Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, trad. rom. Marcel Aderca, București, Univers, 1977; HRP-C = H.-R. Patapievici, *Cerul văzut prin lentilă*, București, Nemira, 1995; HRP-Z = H.-R. Patapievici, *Zbor în bătaia săgeții*, București, Humanitas, 1995; HRP-OR = H.-R. Patapievici, *Omul recent*, București, Humanitas, 2001; JFR = Jean-François Revel, *Cunoașterea inutilă*, trad. rom. Dan C. Mihăilescu, București, Humanitas, 1993; LȘ = Lev Șestov, *Revelațiile morții*, trad. rom. Smaranda Cosmin, Iași, Institutul European, 1993; NB = Nicolai Berdiaev, *Sensul creației*, trad. rom. Anca Oroveanu, București, Humanitas, 1992.

oferite de dinamica actuală a terminologiei filosofice românești, tipurile de mecanisme lingvistice care se manifestă în procesul creativității lexicale. Prin creativitate lexicală înțeleg fenomenul lingvistic de producere de noi termeni, inexistenți în uzul terminologic sau în lexicul comun de până la momentul excerptării materialului, în limitele permise de sistemele fonologic și morfologic ale unei limbi date și în condiții determinate întotdeauna de nevoi de desemnare concrete. Având în general un caracter spontan, asemenea nevoi de desemnare apar în procesul producerii de texte. Prin urmare, creativitatea lexicală, cel puțin în domeniul terminologiei filosofice, funcționează exclusiv la nivelul textului, adică al producerii concrete de acte de vorbire⁴.

O altă specificare pe care o cred necesară se referă la faptul că fenomenul creativității lexicale în domeniul terminologiei filosofice se petrece, de cele mai multe ori, într-un cadru interlingvistic⁵. Fie că este vorba despre traduceri propriu-zise, fie de texte originale, în domeniul filosofiei, așa-numita „comunitate conceptuală europeană” (Werner Betz) – care constă în convergențe și paralelisme în privința modului de lexicalizare a conceptelor de cultură în limbile europene – este mai activă ca în orice alt domeniu. Prin medierea unei limbi de cultură majoră (germană, engleză, franceză etc.) sau, mai rar, prin cunoașterea directă, limbile greacă și latină au constituit și continuă să constituie pentru gânditorii români sursele principale pentru inovații lexical-terminologice.

PT = Petre Țuțea, *Omul. Tratat de antropologie creștină*, vol. I, Iași, Timpul, 1992; RAG = Rosario Assunto, *Scrieri despre artă*, vol. I, *Filosofia grădinii și filosofia în grădină*, trad. rom. Olga Mărculescu, București, Meridiane, 1988; RAO = Rosario Assunto, *Scrieri despre artă*, vol. III, *Orașul lui Amfion și orașul lui Prometeu*, trad. rom. Ștefan Nicolae, București, Meridiane, 1988; SA = Sorin Antohi, *Utopica. Studii asupra imaginarii social*, București, Editura Științifică, 1991; ȘA = Ștefan Afloroaei, *Ipostaze ale rațiunii negative*, București, Editura Științifică, 1991; ȘL = Ștefan Lupașcu, *Experiența microfizică și gândirea umană*, București, Editura Științifică, 1992; TP = Toma Pavel, *Mirajul lingvistic*, trad. rom. Mioara Tapalagă, București, Univers, 1993; VL = Vladimir Lossky, *Teologia mistică a bisericii de răsărit*, trad. rom. Vasile Răducă, București, Anastasia, 1992; VS = Vladimir Soloviov, *Trei dialoguri despre sfîrșitul istoriei universale*, trad. rom. Dana Cojocar, București, Humanitas, 1992; WD = Wilhelm Dancă, *Fascinația sacralului, de la Mircea Eliade la papa Ioan Paul al II-lea*, Iași, Sapiența, 2002.

⁴ Avându-și sursa în conceptul humboldtian al limbajului ca „energie creatoare” (*enérgeia = Tätigkeit*), actualizat în lingvistica secolului al XX-lea în special de către școlile germană și italiană, sintagma *creativitate lexicală* este în general acceptată ca desemnare generică a procesului de producere de noi lexeme, semnificații sau relații semantice într-o limbă istorică dată. O bună monografie asupra acestei problematice este lucrarea publicată de Louis Guilbert sub titlul *La créativité lexicale*, Larousse, Paris, 1975, de unde reținem următoarea definiție: „L'aspect le plus directement perceptible et le moins discutabile de changement linguistique est, en effet, la naissance de relations lexicales nouvelles entre des signifiants et des signifiés en référence à des choses, à des créations, à des pensées nouvelles”.

⁵ În această perspectivă interlingvistică, E. Coseriu a studiat diverse forme de „interferență lingvistică la persoane cu educație superioară” (cu referiri ample la interferența româno-germană la S. Pușcariu și româno-italiană la G. Călinescu), în articolul *Sprachliche Interferenz bei Hochgebildeten*, în „Festschrift für Werner Betz”, Tübingen, s.a., p. 78-100.

Pe lângă materialul morfematic propriu-zis și pe lângă substanța semantică lexiconul filosofic greco-latin furnizează utilizatorilor limbilor moderne și modele concrete de lexicalizare. Pe acest fundament, traducerile de texte filosofice dintr-o limbă europeană în alta sunt relativ ușor de efectuat, căci existența unui „nomenclator filosofic” comun asigură transferul terminologic fără prea multă „pierdere de substanță” semantică. Chiar și atunci când într-o limbă europeană oarecare nu există încă un anumit termen care există însă în una sau alta din celelalte limbi europene moderne, în latină sau în greacă, reproducerea acestuia în limba respectivă se realizează relativ ușor. Vechii radicali grecești sau latinești, prezenți deja în uz și productivi, alături de o mare parte a elementelor derivative, în limbile moderne, sunt supuși unei modelări și remodelări permanente, așa încât, practic, nu există nici un nou text filosofic autentic, scris într-o limbă europeană modernă, care să nu conțină zeci de termeni filosofici noi, necunoscuți, neatestați în texte și, în consecință, neînregistrați în dicționare până la momentul respectiv, preluați din rezervorul lexico-semantic greco-latin⁶. De multe ori, autorul însuși nu conștientizează caracterul de noutate al termenului pe care l-a creat, dar perceperea și interpretarea semnificației noului termen nu pune probleme nici specialistului, nici persoanelor cu instrucție superioară în general, care dețin, cel puțin intuitiv, mecanismul de producere de noi termeni.

Cea mai mare parte din termenii nou creați rămân în textul care i-a produs, unii dintre ei sunt însă adoptați de alți specialiști și pot deveni norme lexicale ale stilului filosofic⁷. Urmărirea acestui proces de adaptare și generalizare în uz necesită ani sau poate decenii de urmărire atentă a dinamicii scrierilor filosofice și nu constituie un obiectiv al cercetării de față. În acest context, mă voi mulțumi să înregistrez și să clasific termenii pe care i-am înregistrat, explicând și modul lor de formare. Departate de a fi exhaustivă, cercetarea mea reține din texte exemple ilustrând unul sau altul din precedeele de producere de noi termeni pe care am reușit să le disting. Am încercat să ofer o tipologie cât mai exactă a acestor termeni, dar sunt conștient că limitele dintre diferitele clase au rămas uneori destul de imprecis trasate, materialul lingvistic fiind de altfel el însuși adesea inclasabil.

2. Procedee frastice

Spre deosebire de vechea română literară, în care procedeul compunerii morfo-lexicale era foarte productiv, ca urmare a transpunerii literale, cu material

⁶ Despre funcția modelatoare a limbii latine savante asupra limbilor europene moderne cf. A. Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, 1931, p. 283: „Derrière toutes les langues de civilisation du monde moderne on sent le mode latin, souvent dans des emprunts évidents et, à défaut d'emprunts avoués, d'une manière également certaine sous des transpositions où se reconnaît le modèle latin.”

⁷ E. Coseriu, *Sprachliche Interferenz...*, p. 92, constată faptul că „sehr oft betrifft die Interferenz bei Hochgebildeten nicht das Sprachsystem (System von Möglichkeiten), sondern nur die Sprachnorm (die Ebene der traditionellen Realisierung des Systems).”

morfematic românesc a unor unități lexicale compuse din textele slavone sau grecești după care se traducea, în condițiile în care neologizarea (adică transferul simultan al formei și conținutului unui termen aloglot) deținea o zonă relativ restrânsă de aplicabilitate⁸, româna literară modernă se caracterizează printr-o practicare redusă a compunerii lexicale ca mijloc de creare de noi unități lexicale. Consider că această caracteristică are o determinare de tip pragmatic, extra-gramatical, întrucât sistemul morfologic al limbii române nu se opune în nici un fel practicării compunerii lexicale. Ținând deci de domeniul percepției normative, întrebuintarea unor procedee frastice în textele contemporane cu conținut filosofic poate fi apreciată, atunci când nu este determinată de dorința de precizie a utilizatorului, drept o opțiune stilistică a acestuia.

2.1. Îmbinări sintactice libere

În textele examinate am reperat doar îmbinări de cuvinte cu valoare nominală; unitățile de acest tip se prezintă ca îmbinări frastice libere, cu valoare categorială globală de substantiv sau adjectiv. Alăturarea elementelor componente (marcată prin cratimă) are ca finalitate realizarea unor unități lexicale în cadrul căreia semnificația lexicală a fiecărui element rămâne ușor de recunoscut ca atare. Se realizează însă asocierea acestor semnificații lexicale în cadrul unei unice semnificații categoriale, ceea ce are ca efect individualizarea în context a unui nou concept, perceput ca unitar. Acest procedeu frastic este comun tuturor limbilor romanice; de altfel, majoritatea creațiilor lexicale de acest tip sunt obținute în textele românești prin imitarea (traducerea) unor formațiuni similare din alte limbi.

Să exemplificăm această clasă prin câteva sintagme cu valoare substantivală: *islamo-progresist* (AB 60), *aparatele-ficțiune* (AG 138), *iubire-mașină* (AG 130), *artistul-teurg* (NB 231), *dumnezeire-neant* (VL 93), sau adjectivală: *setea încordat-orgiastică* (NB 178), *fundamentarea critic-gnoseologică* (NB 119), *natura originar-liberă a omului* (NB 104), *în ordine obiectiv-obiectuală* (NB 114), *adevărul evanghelic-franciscan* (NB 238), *necesitate organic-genetică* (NB 193), *mod de viață utilitar-rânduie* (NB 234), *tipul epileptoid-senzorial* (GD 340), *proces cauzalistic-final* (RAG 22), *caracter ... reductiv-fenomenologic* (PȚ 53), *noțiune ... plotiniano-calitativă și inspirație mistico-palingenetică* (RAG 121), *retrogradare naturalistico-mecanicistă* (RAG 138), *concepții animalic-utile* (PȚ 41), *ierarhizînd ... întrebător-axiologic* (PȚ 42), *expresii util-orientatoare* (PȚ 50), *poezie antico-testamentară* (RAG 34), *dramă agro-lunară* (GD 371), *captivitatea somatico-orfică* (PȚ 87), *spiritual-fantezist* (FF 132), *înfățișare*

⁸ Am tratat pe larg și din perspective multiple problema calcurilor lexicale în vechea română literară, cu aplicații la textele biblice, în lucrarea *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității, 1995, p. 153 și urm.

spectacular-terifiantă (FF 213), *habitudinile medico-spațializante ale inteligenței* (HRP-OR 47).

Am reperat unele cazuri în care procedeul îmbinării libere este întrebuințat cu conotații ironico-sarcastice: *stângo-stângism* (BHL 22), *metafizico-teologico-cosmolo-tâmpitologia* lui *Jupân Panglos* (AG 108). O marcă stilistică puternic arhaizantă se remarcă la unele construcții aglutinate din punct de vedere grafic: *subiectul atoatevorbitor* (ȘA 156) sau *vechitestamentar* (PȚ 83). În texte de factură teologică sunt reactualizate uneori procedee și elemente de compunere lexicală intrate în repertoriul morfematic tradițional încă din epoca veche a românei literare, cum ar fi secvența *atot-* în constructe precum *milă atotgeneroasă* (DS 188), *atotsatisfăcător* (DS 131), *atofînțelegere creștină* (PȚ 107).

2.2. Unități frastice compuse din elemente lexicale semi-morfematizate

În dinamica vocabularului intelectual al românei literare moderne, și cu precădere în cea a terminologiei filosofice, se înregistrează un număr apreciabil de radicali lexicali, în marea lor majoritate de origine grecească sau latină. Acești radicali își mențin relativ stabil conturul semantic primar, etimologic, dar sunt utilizați pentru crearea de numeroase cuvinte compuse, care se organizează în veritabile serii terminologic-paradigmatice deschise oricăror noi structuri similare. Prin statutul lor funcțional, asemenea radicali se comportă ca niște semi-morfeme. Iată câteva asemenea structuri semi-derivative, împreună cu elementele lexicale create pe baza lor:

-**agon-** (← gr. ἄγων ‘luptă; înfruntare’)⁹: *scenariu agonologic* (ȘA 265);

-**antrop-** (← gr. ἄνθρωπος ‘om’): *nu există antroponomie, gestiune a șeptelului uman* (BHL 37);

-**centr-** (← lat. *centrum* ‘centru’): *hristocentric* (LV 93), *viziune teocentrică, cosmocentrică, sociocentrică și antropocentrică* (PȚ, passim), *culturi justificate etnocentric* (HRP-OR 301);

-**cosm-** (← gr. κόσμος ‘univers, lume’): *cosmocrator* (RAO 19);

-**crat-** (← gr. κράτος ‘forță, putere’): *cosmocrator* (RAO 19), *a gândit fiziocratic* (PȚ 101), *haosul ochlocratic* (PȚ 36), *se trece de la ideocrație la idiocrație* (AGP 42), *genealogie monocratică* (ȘA 54), *logocratic* (ȘA 247), *visul tanatocratic* (BHL 114);

-**cton-** (← gr. κτείνω ‘a ucide’): *eroi sauroctoni* (GD 118);

-**fan-** (← gr. φαίνω ‘a străluci; a face să apară’): *ratiofanic* (ȘA 168), *apoteoza logofanică* (ȘA 169), *acest ultim mare logofant* (ȘA 16), *antinomia ... oricărei onto-teo-logofanii* (ȘA 163);

⁹ În cele ce urmează semnul ← trebuie citit „provine la origine din...” și indică deci etimonul primar al unui cuvânt, al unui radical sau al unei forme, făcându-se abstracție de eventualele treceri prin alte limbi, spre deosebire de semnul <, care indică etimonul direct.

-**fil-** (← gr. φιλέω ‘a iubi’): *xenofil* și *xenofilie* (ȘA 21), *catedrofiliu abuziv* (V. Ierunca, în HTP-C 9);

-**for-** (← gr. φέρω ‘a purta’): *a fi sau a nu fi purtător de valoare*, *axiofor* (HRP-Z 59); *derivatele sale luminofore* (HRP-OR 37), cf. și NB 176: *bărbatul luminofor*;

-**gon-**: (← gr. γίγνομαι ‘a da naștere’), *biogonia*, *antropogonia*, *psihogonia*, *sociogonia* (PT 86), *dramă ontogenică* (ȘA 55);

-**graf-** (← gr. γράφω ‘a scrie’): *vechea hierografie* (ȘA 23), *logograf* (ȘA passim);

-**latr-** (← gr. λατρεία ‘servitute, robie’): *metodolatră* (ȘA 69), *papolatrie* (AB 45);

-**logic** (← cf. gr. λόγος ‘cuvânt; doctrină, știință’): *conferă sens religios*, *stauologic* (WD 264)¹⁰, *hristologic* și *hristologie* (NB 88), *o estompare a mariologiei* (AB 84), *scenariu agonologic* (ȘA 265); *argumentul personologic* (DS 47); *neputând fi gândit reflexologic* (PT 18), *reflexologie* (PT 41), *kremlinologie* (AGP 20), *caracter pnevmatologic* (VL 218), *elesiologie*, *hristologie*, *pnevmatologie* (VL 205);

-**logo-** (← gr. λόγος ‘cuvânt; doctrină, știință’): *logocentrism* (TP 83), *logofant* (ȘA 18), *logogrifa hegeliană* (ȘA 182), *logograf* (ȘA passim), *natură logocratică* (ȘA 247), *apoteoza logofanică* (ȘA 169);

-**matri-** (← cf. gr. μάτηρ ‘mamă’ și lat. *mater* ‘idem’): *societăți ... caracterizate de matrilocrație* (HRP-Z 274);

-**miso-** (← cf. gr. μισέω ‘a urî’): *misodromia* (FF 16);

-**morf-** (← gr. μορφή ‘formă’): *glishromorf* (GD, passim), *monștri teriomorfi* (GD 128), *predestinată parcă teriomorfiei* (ȘA 210), *teriomorfismul a putut fi aflat ca loc al miraculosului* (ȘA 164), *rezultat catamorf* (GD 140), *imagini nictomorfe* (GD 148), *simboluri claustromorfe* (GD 293), *structuri schizomorfe* (GD 222), *pseudomorfoze ale politicului* (HRP-OR 211);

-**nom-** (← gr. νόμος ‘lege; normă’): *nu există antroponomie*, *gestiune a șeptelului uman* (BHL 37);

-**onto-** (← cf. gr. ὄν ‘ființă’): *dramă ontogenică* (ȘA 55); *onto-dramaturg* (ȘA 64);

-**polis** (← gr. πόλις ‘cetate’): *macropolis*, *megalopolis* (RAO 17), *Platonopolis* (RAO 55);

-**semio-** (← gr. σημεῖον ‘semn’): *semio-narativ* (TP 126), *semio-lingvistic* (TP 121);

¹⁰ Într-o notă de subsol, autorul ne oferă următoarea glosă explicativă: „Cuvânt compus din «stauros», care înseamnă cruce, și din «logica» (lat.), care înseamnă logică. «Staurologic», despre ceva în legătură cu rostul, motivația suferinței divine”. De fapt, sufixoidul *-logic* a ajuns în limbile de cultură moderne aproape golit de sensul primar, având doar semnificația instrumentală ‘care se referă la...’.

-sof- (← gr. σοφία ‘înțelepciune’): *curentul pansofic* (SA 192), *istorioz, ofie* (AB 18);

-tanato- (← gr. θάνατος ‘moarte’): *visul tanatocratic* (BHL 114).

Dacă, de regulă, radicalii grecești menționați mai sus se combină cu elemente de aceeași origine (*ontogonic, pansofic, pnevmatologic, schizomorf* etc.), nu rare sunt cazurile în care al doilea element al structurii compuse aparține lexicului românesc comun (*catedrofil, luminozor, reflexologic* etc.) sau este un nume propriu cunoscut (*hristozor, mariologie* etc.). Întrebarea dacă acești termeni sunt creații spontane ale autorilor români sau transpuneri din alte limbi (mai ales în cazul traducerilor) este, din punct de vedere pragmatic, lipsită de relevanță, întrucât analiza semantică implicată, care este efectuată atât în procesul producerii lor, cât și în cel al receptării de către cititorul potențial, prezintă aceleași caracteristici.

2.3. Descompuneri cu funcție emfatică a unor structuri lexicale preexistente

Termeni comuni ai vocabularului intelectual general, acceptați de multă vreme în lexiconul stilului filosofico-științific (care sunt ca origine și ca structură morfematică împrumuturi neologice latino-romanice, calcuri de expresie sau semicalcări lexicale) apar în texte marcați prin mijloace grafice specifice (cratima și/sau paranteza), cu elementele componente despărțite (în cazul compuselor) sau cu radicalul separat de prefix sau sufix (în cazul derivatelor). Finalitatea acestui fel de a proceda constă într-un fel de „reîmprospătare” a percepției semantice originare, prin sublinierea valorilor semantice fie ale morfemelor derivative, fie ale radicalului sau, în cazul compuselor, ale unuia sau ale mai multora dintre elementele componente. Acest procedeu, care poate fi considerat deopotrivă și un element de inventar retoric, pune în relief pre existența latentă a unui orizont etimologic originar în subtextul unui anumit mod de a practica filosofia, cel fenomenologic. Mai trebuie adăugat că aceste descompuneri cu valoare stilistică emfatică sunt posibile și practicate și în alte limbi europene moderne, căci elementele lexicale supuse descompunerii au în general o circulație general-europeană, întrucât etimonul primar se află în greacă sau în latină. Iată câteva exemple de acest tip: *ea pre-există puterii* (BHL 38), *în miezul pro-eminenței lui* (BHL 23), *co-eternă cu puterea* (BHL 38), *dis-seminarea logosului* (ȘA 163), *(de-)figurarea în fundamentele ei raționale* (ȘA 78), *dexteritate tehnologică* (ȘA 62), *enunțuri fizio-logice* (ȘA 25), *zone ex-centriche* (FF 75), *deșertul alb al in-expresivității* (FF 132), *mecanism de ... in-validare* (HRP-OR 107), *conectare extra-temporală* (HRP-OR 51), *intelectualul autentic este im-postorul prin excelență* (HRP-OR 250), *a devenit simplă a-temporalitate* (HRP-OR 198).

Un efect similar se obține prin descompunerea grafică a unor unități lexicale care, deși la origine sunt creații lexicale interne, forjate după modele greco-latine sau romanice, dețin o amprentă „autohtonizantă” particulară, datorată aspectului

lor morfematic și, uneori, și vechimii lor în uzul literar: *pedeapsa în-chipuirii (re-prezentării a ceea ce singură este prezența reală)* (§A 171), *altul ajunge ... pre-văzut* (§A 189), *mijlocirea ... este pre-supusă* (§A 197), *loc-țîitorul actual al creștinismului* (BHL 160), *se în-druma și el* (FF 125).

În unele texte, această „etimologizare emfatică” o întâlnim aplicată și unor termeni grecești preluați ca atare de discursul filosofic elaborat în limba română. Alături de opțiuni emfatiche cum sunt grafiile etimologizante precum *discursul theoretic* (§A 93), de sugestia etimologiei primare a unui termen ca în secvența *catalog (kata-logos)* (§A 247) sau de glose implicite precum *simpla hiperbolă (aruncare peste)* (§A passim), la același autor întâlnim și o descompunere „etimologică” nejustificată și, deci, neadecvată: *ale-theia* (§A 127). Această segmentare este arbitrară căci, pe de o parte radicalul cuvântului grecesc ἄληθεια ‘adevăr’ nu este θεός ‘zeu’, iar secvența *ale-* nu are nici o acoperire în paradigmele derivaționale ale limbii grecești. Adevărata devenire etimologică a gr. ἄληθεια, după cum se poate constata prin consultarea dicționarelor etimologice ale limbii grecești (pe care și Heidegger și-a fundamentat discursul său asupra logosului) este următoarea: subst. ἄληθεια ‘adevăr’ derivă de la adj, gr. ἄληθής, literal ‘non-ascuns’ (prefixul privativ ἄ(v)- + λαθεῖν ‘a ascunde’; pentru radicalul λαθ- cu semnificația generică ‘a ascunde’ cf. și lat. *lateo* ‘a ascunde’)¹¹. O expresivitate specială produce în contextul *starea lumii și prezența lui Dumnezeu ne-ar fi co-date*¹² trimiterea echivocă pe de o parte la participiul neatestat *codat* al unui potențial verb românesc *a coda = *a codifica* și, pe de altă parte, la interpretarea *co-* (sufix echivalent cu gr. *συν-*, lat. *cum-*, germ. *mit-*, toate cu semnificația ‘asociere’) + participiul de la verbul *a da*.

2.4. Unități frastice complexe, cărora li se atribuie o semnificație unitară

Prin mijloace grafico-simbolice (unirea prin cratimă a elementelor componente), unii autori de texte filosofice conferă în mod intenționat un sens denotativ unitar unei secvențe sintagmatice prezentate ca un ansamblu cu o semnificație categorială unitară și cu o funcționalitate nominală. Modelul potențial al acestui procedeu îl reprezintă, de regulă, structuri lexicale din limbile greacă sau germană și, parțial, din limba latină, limbi în care posibilitatea de a „nominaliza” prin sufixe specifice orice alt element lexical, la fel ca și compunerea lexicală, sunt procedee dinamice și productive în comparație cu posibilitățile limbilor romanice.

¹¹ Nefericit mi se pare și termenul *dialog*, creat de autorul citat prin analogie cu *dialog*, în cadrul secvenței *dialogul devine dialog* (§A 193), deoarece se bazează pe o analiză etimologică eronată: gr. διάλογος vine de la verbul διαλέγομαι, la rândul său un derivat de la verbul λέγω, cu sufixul polifuncțional δια-, care nu are nici o legătură cu numeralul δύο ‘doi’!

¹² Virgil Ierunca, *Cuvânt înainte* la HRP-C 8.

Din punctul de vedere al realizării relațiilor interne între membrii constituenți ai acestor construcții, am identificat în texte următoarele două clase: a) sintagme cu structura determinat + determinant(e), de tipul **modul-de-a-fi-însuși** (ȘA 159, cf. germ. *Selbstheit*), **modul-de-a-fi-alt-ceva** (ȘA 156), **modul-de-a-fi-eu** (ȘA 159, cf. germ. *Ichheit*), **haosul fără-de-formei** (BHL, cf. gr. ἀφορμία), **istoria acestei aduceri-la-unitate** (HRP-OR 58), **stare-primită-și-uitată** (HRP-OR 163), b) structuri realizate prin simpla alăturare paratactică de unități diverse: **pierderea funcției eu-aici-acum** (GD 230) și c) segmente de propoziții sau propoziții întregi prezentate ca unități semantice: **omul care-a-văzut-ficțiunii** (FF 207), **expertul-bun-la-tot-ce-implică-decizii-sociale-și-politice** (HRP-OR 279), **înseamnă a deveni-conștient-că-ești-modern** (HRP-OR, 52), **dreptatea-ca-extirpare-a-inegalității** (HRP-OR 173).

Structuri nominale prin aspectul semantic și prin funcțiunea sintactică, îmbinările de acest tip primesc uneori, ca mărci formale ale substantivizării, articolul definit: **mai-mult-decât-orașul** (RAO 18), **ca-și-cum-ul** (SA 140, cf. germ. *das Als-ob*), **nemijlocirea în-sinelui** (ȘA 130), sau determinanți deictici: **acel nu-încă** (RAG 73), **transformarea acelu în-sine în pentru-sine** (ȘA 133).

Ca un procedeu întrebuițat rar și doar în condiții speciale, întrucât nu apare decât foarte rar în tradiția scrisului românesc (vezi, de exemplu, structuri precum *feldeință* sau *cîtință*, calchiate după lat. *qualitas* și *quantitas*, în *Divanul* lui Cantemir) și se situează, în consecință, la limita libertăților îngăduite de sistemul morfematic românesc, remarcăm procesul de aglutinare a elementelor componente ale unei sintagme și de prezentare a acestei structuri ca un derivat cu semnificație categorială substantivală, realizată de obicei prin sufixul *-ime*. Exemplul prin care ilustrez acest tip de creație lexicală îl găsim în scrierile Părintelui Stăniloae: **deoființimea cu alți oameni** (DS 138). Preferând să reproducă spectrul semantic al gr. ὁμοούσια, termen cu o circumsciere precisă în dogmatica creștină, prin subst *deoființime*, în locul opțiunilor alternative eventuale **homousia* sau **faptul-de-a-avea-aceeași-esență (ființă)*, creatorul acestui termen a avut în vedere corelația cu deja existentă sintagmă adjectivală *de o ființă* (← gr. ὁμοούσιος), instituționalizată în tradiția românească prin textul *Crezului (cel de o ființă cu Tatăl)*, pe care a considerat-o destul de centrală în lexiconul teologic încât să poată fi ușor substantivizată. Același autor (DS passim) s-a lovit de dificultatea de a lexicaliza în limba română conceptul de ‘natură umană (a lui Hristos)’, cf. gr. ἀνθρωπότης, lat. *humanitas*, dat fiind că eventualele forme *omenie* și *umanitate* sunt deja acceptate în lexicul comun cu un contur semantic și o funcție designativă clar precizate; așa încât, pornind de la radicalul românesc *om*, căruia i-a atașat sufixul abstractizant *-itate*, a creat termenul specializat *omenitate (a lui Iisus Hristos)*, încă neintrat în uzul terminologic curent.

3. Substantivizări contextuale ale altor elemente lexicale

După cum se cunoaște, sistemul morfologic românesc acceptă cu mare dificultate substantivizarea prin articulare a unor pronume, adverbe, prepoziții sau conjuncții altfel decât în meta-limbajul gramaticienilor. Rarele excepții de creații lexicale de acest tip, precum subst. *aproapele*, creat în secolele al XVI-lea – al XVII-lea în procesul traducerilor biblice, prin imitarea gr. ὁ πλησίον și a slavon. **НСКРАНА** și **БЛНЖАНА** și preluat ulterior din stilul bisericesc și la alte paliere stilistice ale românei comune¹³, sau substantivul *departele*, creat de Lucian Blaga pentru a desemna o categorie filosofică inventată de el, au fost justificate, după cum se poate constata, de scopuri clar determinate, într-o fază primară, de necesități textuale. Acelorași finalități intratextuale le pot fi atribuite și unele creații lexicale recente de acest tip. Dacă facem abstracție de substantivizarea formei lungi de acuzativ a pronumelui reflexiv de persoana a treia, al cărei rezultat s-a instituit deja ca o normă lexicală relativ stabilă a stilului filosofic românesc (*abisul ineputabil al sinei mele*, DS 38), din texte filosofice mai recente am reținut secvențe precum: *o nemecanizare ... a omului și a lăuntrului său* (RAG 83), *caută să fie celălaltul unei realități* (ȘA 175) sau chiar, la limita permisă de criteriul estetic, expresia **mult celălaltul** (ȘA 176)¹⁴.

Sunt de părere că mecanismul mental care conduce la realizarea unor astfel de substantivizări prin articolul definit implică o analiză intrinsecă, fie ea conștientizată sau nu, a situației din limbi „filosofice” prin excelență, precum greaca și germana, limbi în care articolul definit antepus (ὁ, ἡ, τὸ și, respectiv, *der, die, das*) este acceptat cu mare ușurință ca marcă a nominalizării unor adverbe sau pronume.

Mult mai curentă este însă substantivizarea unui adjectiv sau a unui participiu, cu ajutorul articolului definit, pentru obținerea semnificației categoriale ‘nomen substantivum’. Câteva exemple: *va prevala asupra actualizantului* (HRP-Z 276), *ca în acea poezie medievală ..., combinatoriul ei în mine nu mă împiedică să fiu fericit* (HRP-Z 128), *deschisul prin care politicul se manifesta la antici* (HRP-OR 53), *discontinuul lui Lucrețiu* (ȘL 66), *o părsire a naturalului și a externului* (RAG 162), *înglobantul general crește o dată cu viața* (HRP-Z 19), *Baudelaire ... cunoscuse iremisibilul* (HRP-Z 112), *imaginea microscopicului* (ȘL 76), *viziune profetică a nemaiauzitului* (TP 174), *neprevăzutul și surprinzătorul din acel nu-încă* (RAG 73), *rebeliune din partea refulatului* (ȘA 144), *purtătoarea ... stihinicului în sexualitate* (NB 181) și chiar, la plural: *pentru toate polarele receptive* (HRP-OR 47).

¹³ Pentru detalii, vezi articolul meu *Un fenomen de transfer semantic: lexicalizarea în limba română literară veche a conceptului biblic „aproapele”*, în „Limba română”, XLI (1991), nr. 1-2, p. 51-56.

¹⁴ În cazul ultimului exemplu, autorul oferă, în paranteză, și modelul latinesc de la care a pornit: *aliud valde*.

4. Împrumuturi lexicale directe

Stilul filosofic este relativ mai penetrabil la împrumuturi lexicale directe în comparație cu alte stiluri. Posedând un spectru semantic ușor analizabil, întrucât desemnează clase de obiecte anterior determinate prin cunoașterea obiectivă, desemnate de asemenea anterior într-o limbă istorică dată, termenii filosofici se pot ușor împrumuta, transfera și „naturaliza” ca atare în „nomenclatorul filosofic” al altor limbi. Întrucât terminologiile „rămân, în principiu, în afara descrierii și a istoriei limbilor ca sisteme semantice”¹⁵, acest transfer se poate repeta în mod nelimitat, finalitatea discursului fiind de fiecare dată cea care îl reclamă și îl condiționează. Se pot distinge două clase de împrumuturi textuale directe: transferul ca atare, neînsoțit de modificarea formei din limba-sursă, și un transfer căruia i se asociază adaptarea fonetică și morfematică la sistemul limbii împrumutătoare¹⁶.

4.1. Xenisme sau împrumuturi contextuale neadaptate

Forma primară și elementară a transferului lexical integral implică menținerea intactă a formei originare a termenului preluat din altă limbă, ceea ce conferă unităților lexicale de acest tip caracterul de xenisme¹⁷. Justificarea întrebuirii lor trebuie căutată nu în necesități de desemnare stricte, ci în zona opțiunilor stilistice individuale, întrucât ele își au un echivalent perfect, preexistent în lexiconul filosofic românesc și specializat pentru desemnarea respectivei secvențe de realitate sau a respectivului concept. Această justificare de ordin stilistic constă în principal în intenția autorului de a evidenția limba în care s-a exprimat mai întâi conceptul respectiv sau limba în care acest concept este lexicalizat mai eficient. În această opțiune este de asemenea implicată o atitudine de natură emfatică, exprimată în discurs prin selecția unor forme care să sugereze prin ele însele un orizont al originarului.

¹⁵ Eugenio Coseriu, *op. cit.*, p. 12.

¹⁶ Dicționarele care mi-au stat la îndemână pentru verificarea circulației termenilor, a formei lor corecte, a sensurilor etc., au fost următoarele: A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*²⁶, Paris, 1963 (=BAILLY), Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*², București, 1997 (= CUV. REC.), Hjalmar Frisk, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*³, 2 vol., Heidelberg, 1991 (= FRISK), *Larousse de la langue française. Lexis*, Paris, 1979 (=LAROUSSE), Émile Legrand, *Nouveau dictionnaire grec moderne-français*, Paris, 1909 (= LEGRAND), Henry George Liddell/ Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1996 (= LIDDEL-SCOTT), Florin Marcu, *Noul dicționar de neologisme*, București, 1997 (=NDN), J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden/ New York/ Köln, 1993 (=NIERMAYER), *The New Penguin English Dictionary*, 2001 (=PENGUIN), L. Quicherat/ A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*, Paris, 1867 (=QUICHERAT).

¹⁷ Preiau accepțiunea cea mai largă a conceptului de *xenism* (numit inițial și *peregrinism*), propusă între alții de un G. Matoré, *Le néologisme: naissance et diffusion*, în „Le Français Moderne”, XX (1952), p. 88: „un cuvânt străin întrebuințat o dată sau de mai multe ori.”. O definiție mai nuanțată propune Louis Guilbert, *op. cit.*, p. 92: „Le terme étranger est introduit dans le corps d’une phrase française en référence à un signifié propre à la langue étrangère”.

Din limba greacă sunt selectați astfel și transliterați în forma originală termeni filosofici de regulă foarte cunoscuți ca radicali ai unor serii derivate sau ca elemente de compunere în multe din limbile de cultură moderne. Ca urmare, semnificația lor este considerată ca fiind transparentă pentru destinatarii textului. Câteva exemple: *telos socotit salvator* (§A 260), *acel to heteron al lui Plotin* (§A 200), *pathos-ul nemijlocirii* (§A, 158), *vestita epoché* (§A 51), *politia elină*¹⁸ (VS 128), *este anamnesis pentru Platon* (LȘ 76), *nous-ul* (VL 15), *deosebire între usia și ipostas* (VL 81), *în termeni de theoria*¹⁹ (§A 212), *este kerygma unui viitor* (HRP-OR 51)²⁰.

Semnalez și câteva xenisme de origine grecească mai rar întrebuințate dar transparente din punct de vedere semantic prin conținutul elementelor componente din structura lor morfematică, precum *isotheos*, după gr. ἰσόθεος ‘asemenea cu zeii’: *își atinge diferența scandaloasă ca isothéos* (§A 230)²¹.

Unele transpuneri cu caracter de xenism din limba greacă sunt opace din punct de vedere semantic, ele fiind niște *hapax legomena* chiar în limba de origine. Acesta este cazul unității lexicale *nephelokokygeia* (gr. νεφελοκοκκυγία < νεφέλη ‘nor’, κόκκυξ ‘cuc’), preluat de autorul român contemporan dintr-un memorial de călătorie redactat pe la sfârșitul sec. al XIX-lea de Nicolae Iorga: *nephelokokygeia mea artistică* (FF 154); cuvântul grecesc este el însuși o creație ironico-umoristică a lui Aristofan și desemnează în comedia *Norii* o cetate construită de cucii în nori.

Alte limbi care servesc drept surse pentru transferul de xenisme sunt latina²²: *medium-ului televizual* (JFR 316), *Logosul numit Verbum* (RAO 65), *coğito-ul* (§L 88), *structura unei radicale edificatio* (§A 121)²³, *punerea în cheștiune a realității realissime* (§A 52), germana: *din Ungrund, din Beznă* (NB

¹⁸ Mai corectă ar fi fost transliterarea *politeia*.

¹⁹ Mai corectă ar fi fost transliterarea *theoria*.

²⁰ La p. 194 a aceleiași lucrări, Horia-Roman Patapievică scrie despre *kerigma religioasă a spiritului modern*, fapt care creează o inconsecvență de transliterare, căci gr. κήρυγμα ‘proclamație (solemnă)’ se ortografiază în grecește cu υ (=γ)!

²¹ Accentul marcat în text pe penultima silabă (în loc de antepenultima, cum ar fi fost corect!) pare să fi fost preluat de autorul român din franceză, căci în context este menționat Derrida.

²² H.-R. Patapievică asociază uneori latinisme și grecisme care desemnează în fond același lucru, într-un fel de entuziasm stilistic erudit, ca în contextul *polis-ul și agora, cetatea și forum-ul*. Aceluiași „eruditism” stilistic îi aparține la autorul menționat întrebuințarea unor clișee terminologice din latina savantă. Așa este, de exemplu, adverbul lat. *qua* ‘în măsura în care; în calitate de’, actualizat excesiv, uneori de câteva ori pe aceeași pagină: *burghezia qua clasă, muncitori ... qua muncitori* (HRP-OR 145), *unui timp care, qua timp* (HRP-OR, 191) *cultura qua bun public* (HRP-OR 249), *cultura ... qua literatură* (HRP-OR 256), *să te confirmi qua erudit și te depășești, qua creator* (HRP-OR 258). Un alt exemplu de latinism cu funcție stilistică similară: *Omul modern este naturaliter protestant* (HRP-OR 101).

²³ Ortografierea corectă este *aedificatio*!

146), *Ungrund-ul primordial* (ȘA 103), *als-ob-ul kantian* (PȚ 79), *a tuturor obiectelor überhaupt cu puțință* (HRP-OR 16), *treptata cădere în Untermensch* (HRP-Z268), engleza: *revival-ul subiectivismului* (SA 176), *istorie cu background legendar* (FF 196) sau franceza: *savoir-ul magnificului sistem* (ȘA 231), *ecartul nostru față de politica lui laissez-faire* (HRP-OR 157), *un thuriferar precum Dumitru Popescu putea vorbi de „filozoful” său de predilecție* (HRP-Z 90)²⁴.

4.2. Împrumuturi lexicale adaptate la sistemul fonologic și la cel morfologic românesc

Dată fiind cunoscuta disponibilitate a românei literare moderne pentru neologizare, frecvente sunt în textele cu caracter filosofic cazurile când avem de-a face cu un împrumut neologic propriu-zis, în sensul unui transfer lexical complex, care afectează deopotrivă și forma și conținutul modelului din limba sursă. Diferența față de xenisme a acestei categorii de lexeme constă în faptul că ele suferă un proces de acomodare sau adaptare la sistemul fonologic și morfologic românesc, încadrându-se în clase de flexiune existente. Două exemple: *fizica pe care ne-o vârâu în chip tembel în cap apedeuții*, cf. gr. ἀπαίδευτος ‘fără instrucție, fără educație; ignorant’ (HRP-Z 150) și *interesul pentru amorul pedic*, cf. gr. παῖς ‘copil’ (HRP-Z 150). De menționat totuși că în cele mai multe cazuri semnificația acestor creații lexicale nu corespunde perfect semnificației lexicale și/sau categoriale din greacă, ci doar semnificației unui radical generic. Iată câteva exemple de acest tip: *adiaforia, indiferența ca inaptitudine*, cf. gr. ἀδιαφορία ‘indiferență’ (ȘA 27), *un gen de eupraxie a termenilor*, cf. gr. εὐπραξία ‘comportament corect’ (ȘA 145), *tendința utopiei spre eupsihie*, cf. gr. εὐψιχία ‘bună stare sufletească’, *enstaza se repetă în 12 oct., cu un alt psalm*, cf. gr. ἐνστασις ‘acțiunea de a se transpune într-o stare’ (HRP-Z 249), (SA 176), *sinergia, conlucrarea oamenilor cu Dumnezeu*, cf. gr. συνεργία ‘cooperare’ (VL 216), *căutarea teoreziei pierdute*, cf. gr. *θεόρεσις (RAO 81), *kenoza*, cf. gr. κενώσις ‘golire (a lui Dumnezeu de propria divinitate)’ (VL 176), *epectazele omului*, cf. gr. ἐπεκτάσις ‘extensie’ (DS 59), *genul andric, genul metandric*, cf. gr. ἀνδρικός ‘care ține de sau care se referă la bărbat’ (CD 128), *orașul numit anadiomen*, cf. gr. ἀναδύομαι ‘a se ridica (din apă)’ și adj. gr. ἀναδιομένη, epitet tradițional al zeiței Afrodita (RAO 45), *un timp anabazic*, cf. gr. ἀνάβασις ‘acțiunea de a urca’ (ȘA 195), *joc eideic*, cf. gr. εἰδέα și εἶδος ‘aparență; chip, formă’ (PȚ 107), *simbolurile diairetice*, cf. gr. διαιρετικός ‘care se referă la o divizare’ (GD 196), *atributul chinocefal*, cf. gr. κινोकέφαλος ‘care are cap de câine’ (GD 251), *adjectivul apare ... ca epicatetet*,

²⁴ Pe lângă modelul cel mai probabil, fr. *thuriféraire* ‘persoană care poartă tămâia la altar’, p. ext. ‘lingușitor’, autorul putea avea în minte și adj. lat. *thurifer*, cu același sens.

cf. gr. ἐπί ‘înainte’, κατατίθημι ‘a așeza’ (GD 217), *divinității revelate ... teandric*, cf. gr. θεός ‘zeu’, ἀνὴρ ‘bărbat’ (PȚ, passim).

Alteori, creația lexicală se produce pe terenul uneia dintre limbile moderne de cultură (întrebuințându-se material morfo-lexical greco-latin sau material propriu limbilor respective) și este apoi preluată ca atare și adaptată sistemului morfologic românesc de către autorul(-traductor) român. Câteva exemple de acest tip, având ca sursă limbile franceză: *un logos al adevăririi și falsifierii*, cf. fr. *falsifier* (ȘA 89), *soliloc*, cf. fr. *soliloque* (PȚ 12), *frangleză*, cf. fr. *franglais* (BHL 40), *jocul specular al dubitației fără limite*, cf. fr. *spéculaire* (ȘA 54), *să prevină asupra subreptiunilor transcendente*, cf. fr. *subreption* (ȘA 184), *a reușit să înghită alocutorul, adică pe celălalt*, cf. fr. *alocuteur* (ȘA 193), *resortisanții străini*, cf. fr. *ressortissant* (JFR 82), *tiermondiști*, cf. fr. *tiermondiste* (JFR 104), *în viitorul septenat Franța va avea ... un socialist ca președinte*, cf. fr. *septennat* (JFR 132), *ecartul nostru față de politica lui laissez-faire*, cf. fr. *écart* (HRP-OR 157), *pomeții saianți*, cf. fr. *saillant* (< vb. *saillir* ‘a ridica spre exterior’ (HRP-Z 81), *primul caz este al retalierii: acțiunii îi urmează reacțiunea* (HRP-Z 104) și *ciclul interminabil al retalierii Karmei*, cf. fr. *retaille* ‘operația de refasonare a unei pietre prețioase’ (HRP-Z 143), *istoria ... în mod empiric eluzivă*, cf. fr. *élusif* ‘care eludează în mod intenționat’ (HRP-Z 118), *exemple poate cam etricate*, cf. fr. *etrique* ‘limitat, meschin’ (HRP-Z 60), germană: *realpolitician și realpoliticianist*, cf. germ. *Realpolitik* și *Realpolitiker* (BHL 45), engleză: *îmi erau în mod obvios adresate* (HRP-Z 147, cf. ibidem, p. 76, 112, 133, 275, 295), cf. engl. *obvious* ‘evident to the senses or understanding’ (PENGUIN, s.v.), *istoria ... în mod empiric ... deceptivă* (HRP-Z 118), cf. engl. *deceptive* ‘tending or having the power to deceive; misleading’ (PENGUIN, s. v.) sau latină: *verva senescentă a câmpulungeanului*, cf. lat. *senescens* ‘care îmbătrânește’ (FF 87), *poezia docentă și ... sapientă*, cf. lat. *docens* ‘care instuiește’ și *sapiens* ‘înțelept’ (RAG 95).

Fervoarea creativ-lexicală poate friza uneori cote aproape neverosimile, ca în următorul caz: *Tot în spital am ... atrabilat în chestiunea ambiguității inimii omeștești alături de La Rochefoucauld* (HRP-Z 86). Pentru decodarea contextului cititorului i se cere o erudiție cu totul specioasă, căci cine mai are astăzi suficiente cunoștințe de medicină sau de alchimie medievală pentru a recunoaște etimonul primar, expresia latinească (medievală!) *bilis atra* ‘fiere neagră’? Întrucât din LAROUSSE, s. v., primim informația că în franceză sunt înregistrate doar subst. (învechit și medical) *atrabile* ‘bile noire qui passait pour causer la mélancholie’ și adj. *atrabilaire* ‘se dit d’une humeur désagréable’, rezultă că autorul român a creat un verb românesc pornind de la un ... adjectiv rar franțuzesc!

La același autor (Horia-Roman Patapievi) care pare să frecventeze în original texte scolastice, am identificat câteva unități lexicale preluate direct din repertoriul terminologic latin târziu-medieval: *geniul haecceității e în nări*

(HRP-C 157), cf. lat. med. *haecceitas* (< pron. rel. *haec* ‘acesta’ + suf. *-itas*), cf. și limitat de ceitatea **haecceității** (HRP-Z 36), prin intermediul **comensurației** (termenul îi aparține lui Toma d’Aquino — *commesuratio*) calculului (HRP-Z 127), univocitatea ființei la Duns Scot și **echivocația** ei al Toma d’Aquino (HRP-C 380), cf. lat. *aequivocatio* ‘faptul de a fi echivoc’ la Boethius, **imperiul irezolut al prostiei agresive** (HRP-Z 74), cf. lat. *irresolutus* ‘de nezdruccinat’.

Alte patru creații lexicale cu bază latină reclamă și ele o discuție mai detaliată. Este vorba mai întâi de un verb *a exfunda*, prezent în text ca infinitiv lung și ca participiu, în contextele următoare: **mecanism de exfundare ... pe care l-a impus modernitatea** (HRP-OR 107), **raționamente situate în exfundare** (HRP-OR 163) și **temporalitatea ... a distrus ... destaurat ... și exfundat natura** (HRP-OR). Singurul model posibil este lat. med. *exfundare* ‘enlever un bien-fonds au propriétaire’ (NIERMEYER, s. v.), preluat de autorul român direct din latină sau, mai probabil, prin intermediul unui text francez sau englez. O cale similară pare să fi urmat subst. *advenire*, din contextul **mecanismul advenirii modernității** (HRP-OR 34), cf. lat. med. *advenire* ‘passer par voie d’héritage à qq’un’ (NIERMEYER, s.v.). Adjectivul **deliterios** (*sentimentul iremediabil și deliterios al mediocrității vieții mele* – HRP-Z 20), reluat ibidem, p. 115 și 262, ca și în HRP-C 58, pare în schimb o creație spontană a autorului de la vb. lat. *delitescere* ‘a se ascunde’, căci în dicționare nu sunt înregistrate, din seria derivativă a respectivului verb, decât subst. *delitescență* și adj. *delitescent* (cf. NDN, LAROUSSE etc.). În fine, întrebuițat cu valoare adverbială, în contextele **subreptice, toate au pregătit conținuturi ale epocii** (HRP-Z 84) și **subreptice, alimentam această contabilitate a apocalipsei cu imagini** (HRP-Z 254), lexemul subliniat reflectă semnificația centrală a adj. lat *subrepticus* ‘clandestin’, preluată probabil prin intermediul fr. *subreptice* (cf. LAROUSSE, s. v.). Intermediarul francez este sigur în alte cazuri, cum ar fi următoarele: **sensibilitatea față de apolog** (HRP-Z 16), cf. fr. *apologue* ‘istorioară cu caracter moralizator’ (< gr. ἀπόλογος ‘idem’), **există ceva strălucitor și imarcesibil în iubire** (HRP-Z 200), cf. fr. *immarcesible* (< lat. *immarcesibilis* ‘care nu poate putrezi’), **metafora ... cea mai perdurabilă a timpurilor noi** (HRP-OR 97), cf. fr. *perdurable* (< lat. *perdurabilis* ‘care durează fără întreprupere’).

Un alt tip de procedeu lexical-creativ implică aportul de elemente morfo-lexicale simultan din latină și din greacă. În traducerea românească a unei cărți de filosofia artei a criticului italian Rossario Assunto apare ca împrumut adj. **parietetic**, preluat probabil direct din limba italiană a originalului împreună cu subst. **parieteticitate**. Elementele componente sunt în mod evident lat. *par* ‘egal’ și sufixoidul *-tetic* (< gr. -θετικός < τίθημι ‘a pune’); o dată forjat, adjectivul a putut constitui cu ușurință baza de formare a substantivului corespondent, cu ajutorul sufixului substantival foarte productiv *-itas*. Aceste creații lexicale au sensul ‘care este pus pe același plan’ și, respectiv, ‘faptul de a fi pus pe același plan’, așa cum apare de altfel în contextele **raportul parietetic**

între artă și filosofie (RAG 141) și, respectiv, *Schelling ... a afirmat supremația artei, apoi parieteticitatea față de știință* (RAG 95).

Limita între creațiile lexicale spontane (surprinse în momentul producerii lor într-un text dat) și termeni savanți (filosofici) intrați deja în uz, majoritatea împrumuturi livrești din latină, greacă, franceză, engleză, germană, italiană etc., este dificil de trasat, singurul criteriu de obiectivizare a experienței cercetătorului fiind înregistrarea respectivilor termeni în dicționarele speciale. În cazul limbii române, confruntarea cu lucrări lexicografice precum CUV. REC. sau NDN relevă existența în uz a unor termeni care pot fi „re-descoperiți” spontan de autorii cercetați. În mod frecvent, aportul creativ constă în întrebuițare figurată sau în transfer din domenii colaterale (drept, medicină, matematică, geologie, meteorologie etc.) în cel filosofic. Dintr-o mulțime practic deschisă de asemenea termeni înregistrați deja în dicționare dar rar întrebuițați, să ne mulțumim să cităm, cu titlu de exemplu, o scurtă serie, din textele unui singur autor, este drept, foarte productiv din punct de vedere „terminologic”: *religie abhorată de filosofi* (HRP-OR 96), *împărați abnormi* (HRP-C 60), *un mecanism atins de claudicație* (HRP-C 79), *ancilar față de sensul original* (HRP-OR 268), *singura formă de existență conceptibilă* (HRP-OR 66), *aceste fosile sunt ... concrețiuni prin natură* (BHL 45), *severităților conscrise ale profunzimii de academie* (HRP-C 57), *regalitate impetuoasă și nobili coruscanti* (HRP-C 117), *fameni debonari și cheflii* (HRP-C 190), *s-a instalat printr-un deicid* (HRP-OR 96), *doi ani de derelicțiune* (HRP-Z 58), *devoluția parlamentului scoțian* (HRP-OR 338), *puterea disruptivă a modernității* (HRP-OR), *ectoplasma spiritului lui Ceaușescu* (HRP-C 86), *adevărul și elațiunea estetică continuă să hrănească* (HRP-OR), *nu este o simplă însemnare, ci este o exergă* (HRP-Z 59), *aveam faconda ingenuă a neofiților* (HRP-Z 79), *însoțeam incontinent orice faptă cu reprezentarea ei în cuvânt* (HRP-Z 15), *poziția modernă este ... intenabilă* (HRP-OR 105), *s-a născut prin intercesiunea statului capitalist* (HRP-C 151), *trupul este iremisibil spulberat* (HRP-Z 113), *să supraviețuiască astfel liofilizat în stare embrionară* (JFR 79), *adevăr și om nu mai sunt miscibile* (HRP-OR 27), *noua oicumenă* (HRP-C 57), *omotetia care își reproduce identicul* (HRP-C 353), *extindere omotetică a principiului* (HRP-C 351), *un pestiferat de „progresiștii” epocii sale* (HRP-OR 170), *pneumatologia sa transformă haosul* (HRP-Z 138), *prodigalitatea posibilităților de viață* (HRP-C 23), *nivelul manualelor nu reușea să argumenteze decât un vag psitacism* (HRP-Z 71), *valoarea este strict putativă* (HRP-OR 78), *detaliul postiş* (HRP-OR 278), *renitența mea instinctivă* (HRP-Z 262), *primele receptacole ale divinității sunt redevabile unui model de zeu celest* (HRP-Z 274), *rațiocinează doct despre neant* (HRP-C 24), *ceea ce a rămas este ... atins de sicitate* (HRP-Z 243), *o glumă stercorală* (HRP-Z 77), *frumusețea terebrantă a acelor locuri* (HRP-Z 137), *uberitatea înclinațiilor* (HRP-C 40), cf. și *uberitatea bășcăliei* (HRP-C 142)²⁵.

²⁵ Forma corectă ar trebui să fie *ubertate*, după lat. *ubertas* ‘fertilitate, abundență’.

Mai trebuie specificat, în încheierea acestui paragraf, că în procesul de creație lexicală, atât de dinamic în textele filosofice, se manifestă și o puternică dimensiune metalingvistică. Frecvent se întâlnesc în texte inserții metalingvistice sub forma unor glose explicative implicite sau explicite, marcate sau nu de indici gramaticali sau grafici specializați. Iată câteva asemenea exemple de contexte în care termenul nou introdus este explicat prin diverse glose, implicite sau explicite: **nousul** (*gândirea intuitivă unită totdeauna cu obiectul său*) (V. Răducă, în *Introducerea la VL 15*), **sinergia**, *conlucrarea oamenilor cu Dumnezeu* (VL 216), **adiaforia**, *indiferență ca inaptitudine ori lipsă a diferenței* (ȘA 27), *virtuțile făuritorului de cuvinte, ale onomaturgului* (ȘA 68), *din Urgrund, din Beznă se naște lumina* (NB 146), *adjectivul apare ... ca epicatetet, adică așezat în fața substanței* (GD 217), *orașul numit anadiomen, sintagmă urmată într-o notă a traducătorului prin explicația răsărit din apă* (RAO 45), *rezultat al kenozei (κένωσις) dumnezeiești* (VL 176), *noțiunea de "de-dușmanizare" (Entfeindung)* (W Totok, în „22”, IV, nr. 42/1993, p. 14), *Verneinung ca denegație în limbaj* (ȘA 145), **nepățimirea** (*ἀπάθεια*) (VL 233), *un netemei lipsit de calități (ein qualitätsloser Ungrund)* (ȘA 193). Această afirmare textuală a funcției metalingvistice poate fi considerată o trăsătură particulară a limbajului filosofic. Specialiștii familiarizați cu lectura vechilor traduceri românești de texte cu conținut sapiențial, patristic, filosofic sau teologic cunosc faptul că practica glosării termenilor noi, presupuși a fi necunoscuți de către cititorii potențiali, era foarte larg răspândită²⁶.

4.3. Creații analogice cu material morfemativ aloglot

Vom include în această clasă unități lexicale recente, care nu au un corespondent cu același radical, preexistent în uzul normativ al textelor filosofice românești și capabil să servească ca element generator al unei serii paradigmatică. Acest radical dobândit prin transfer (de regulă din greacă sau latină, direct sau mediat prin altă limbă modernă, în principal franceză, engleză sau germană) suferă un proces de „morfologizare”, adică de adaptare la structura gramaticală a limbii române, cu ajutorul unor morfeme specifice. Mai trebuie specificat faptul că, din punct de vedere semantic, rareori este actualizat vreunul din sensurile concrete, constituite istoric și atestate în texte grecești sau latinești clasice. Ca termeni filosofici moderni, aceste creații lexicale se întemeiază pe semnificația generică a unui radical, de obicei cu o bogată paradigmă în limba sursă, și care poate fi recunoscut în alți termeni compuși sau derivați din limbile moderne. De exemplu, elementul morfo-lexical *logo-* (← gr. λόγος) este combinat frecvent cu alte asemenea elemente, pentru crearea de semnificații noi; atât compuşii ca atare, cât și semnificația lor precisă, nu au existat în vocabularul

²⁶ În volumul *Studii de lexicologie biblică*, citat mai sus, am reținut câteva exemple în acest sens din traducerea românească a *Mărturisirii ortodoxe*, tipărită de Radu Greceanu la Buzău, în anul 1691.

limbii grecești, dar unitatea lexicală nou creată arată ca și cum ar fi existat, autorul modern aplicând cu alte cuvinte mecanismul derivativ grecesc, însușit de regulă în mod intuitiv, cu ajutorul unor structuri deja existente și organizate în paradigme lexicale în una sau mai multe limbi europene moderne. Se obțin astfel termeni filosofici noi, precum **logolatru** ‘care adoră logosul’, prin analogie cu rom. *idolatru* (§A 17), *logocratic* ‘care se referă la puterea logosului’, prin analogie cu rom. *democratic* (§A 15), **logograf** ‘care descrie logosul’, prin analogie cu rom. *lexicograf* sau *doxograf* (§A 17).

Alteori, analistul creator de noi termeni poate găsi în fondul mai vechi al vocabularului românesc un termen împrumut din greacă (sau neogreacă) și procedează la un fel de „resemantizare” a acestuia, prin actualizarea sensurilor originare ale etimonului grecesc. Această opțiune este evidențiată de regulă prin mărci grafice, ca în cazul secvențelor **logothetul Europei moderne** (§A 68) și *actul ei logothetic* (§A 83), unde litera grecească θ este transliterată prin grafemul complex cu conotații savante *th*, pentru a semnala că autorul textului are în vedere un sens presupus originar (‘cel care instituie logosul’) al cuvântului care în limba română mai fusese împrumutat o dată, dar cu alt sens și în forma adaptată *logofăt*. O valoare simbolică similară se adaugă prin utilizarea cratimei, care indică intenția autorului de a sublinia limita între elementele componente și, prin aceasta, caracterul special al termenului: *avea să sfârșească ... în logo-pathie* (§A 17).

La rândul său, elementul morfematic *-thetic* (cf. adj. gr. θετικός ‘care se poate pune’ < vb. τίθεμι ‘a pune’) este utilizat fie ca atare, cu valoare categorială de adjectiv: *îndoiala poate fi thetică* (§A 62), fie ca element de compunere, precum în exemplele de mai sus, sau ca în următoarea secvență : *este însuși agonothetul lumii* (§A 77). În acest ultim caz, poate fi vorba, alături sau dincolo de mecanismul pe care l-am descris, și de cunoașterea corespondentului grecesc ἄγωνοθέτης (în Grecia antică) organizator sau președinte al jocurilor publice; oricum, sensul atribuit în discurs creației lexicale *agonothet* este total diferit în textul românesc față de cel atestat istoric în vechea cultură grecească.

Interesantă mi se pare forjarea termenului **logoturg**, (§A 68) căci, alături de mecanismul analogic obișnuit – autorul român utilizează în context și subst. *onomaturg*, preluat de la Platon, care în dialogul *Cratylus* îl numește ὀνοματούργος pe „făuritorul de cuvinte” –, a cărui funcționare este facilitată de existența unei serii lexicale românești care include unități precum *dramaturg*, *demiurg*, *chirurg* etc., remarcăm aici și efectul acțiunii unui principiu estetic: forma „normală” ar fi trebuit să fie **logurg* sau, eventual, **logosurg*. Din rațiuni eufonice, a fost menținut *-t-* din *onomaturg* și *dramaturg*, ca și când elementul morfo-lexical grecesc *-ουργος* (< ἔργον ‘acțiune; lucrare’) ar avea structura **-τουργος*! Același radical lexical grecesc îl regăsim în secvența **teurgia este o făptuire universală** (NB 230), unde avem de-a face cu un împrumut al gr. θεουργία ‘faptă divină; miracol’, împrumut direct sau mediat prin fr. *théourgie*,

ca și în compusul *artistul-teurg* (NB 213), cf. gr. θεουργός ‘care săvârșește acte magice sau divine’. Aceeași serie paradigmatică include și adj. *teurgic* din fraza : *ultima dominație a omului asupra naturii va fi teurgică* (NB 222). Tot în sfera teologică, să mai menționăm și producerea perechii *teantropie* (s.f.)/*teantropic* (adj.), după gr. θεανθρώπος ‘om-dumnezeu’, termen întrebuintat în greaca ecleziastică pentru a desemna unul din atributele lui Iisus Hristos: *religia teantropiei* (NB 95), *revelația teantropică* (NB 136).

În sfârșit, în această categorie largă de creații lexicale la alcătuirea cărora, în scopul realizării unor noi determinări lexical-semantice în limba română, se întrebuintează substanța semantică și materialul morfematic al unor unități lexicale grecești, putem include și termenul *ucronie*, interesant și pentru faptul că, deși forjându-l după același model probabil, trei autori diferiți par să îi atribuie în context semnificații diferite. În SA 162, unde prin *ucronie* se desemnează o specie literară analoagă *utopiei*, găsim informația că cel care a utilizat acest termen pare să fi fost filosoful francez Charles Renouvier (1815-1903), care a publicat în 1876 tratatul *Uchronie (L’Utopie dans l’Histoire)*. Modelul analogic este în acest caz foarte transparent, fiind de altfel invocat expres în cadrul expunerii; este vorba despre subst. *utopia*, termen creat în limba latină, dar cu material morfematic grecesc (ου ‘nu’, τόπος ‘loc’) de către umanistul englez Thomas Morus; prin analogie, *ucronia* (fr. *uchronie*) ar semnifica așadar ‘ceva care nu există în timp’ (ου ‘nu’, χρόνος ‘timp’) și, prin extensiune semantică, numele unei specii literare cu acest conținut. O situație contextuală asemănătoare găsim la alt autor, și anume în ȘA 26, unde termenul în cauză este cuprins într-o sintagmă nepredicativă, cu valoarea unui titlu: *utopie și uchronie*. La același autor, dacă nu avem de a face cu o inconsecvență, în contextul *își face loc regretul, căința ... cât și uchronia* (ȘA 131), renunțarea la marca grafematică emfatică pare să indice și o percepție semantică diferită: de data aceasta *ucronie* apare investit în context cu funcția de a desemna o stare de spirit. În fine, un al treilea autor actualizează sensul etimologic originar al termenului: *În timp ce prima cădere trimeea la utopie, a doua cădere a suscitât remediile ucroniei* (HRP-C 340)²⁷.

În textele din care am excerptat material exemplificativ, limba latină apare mai rar ca sursă directă pentru material morfo-lexical, în comparație cu limba greacă. Câteva exemple pot fi totuși citate. Adj. *unigen* (cf. lat. *unigenitus* și gr. μονογενής), din sintagma *fiul său unigen* (NB 102) este un neologism chemat să desemneze același concept care în tradiția stilului bisericesc român a fost desemnat prin sintagmele *singur născut* și *unul născut*, create prin calchiere după modelele gr. μονογενής și slavon. **ЕДИНОРОДНА** încă din secolele al XVI-lea —

²⁷ După modelul *utopiei*, la H.-R Patapievici găsim două referiri la *distopia* lui Aldous Huxley (HRP-OR 129) și, respectiv, *distopia* lui Orwell (HRP-C 357); avem de a face cu o formațiune în care se actualizează semnificația ‘rău, nociv; dificil’ a prefixului grecesc δυσ-.

al XVII-lea, o dată cu primele traduceri în română ale Simbolului credinței, și păstrate și astăzi în uz, în virtutea caracterului conservator al stilului bisericesc. Un al doilea exemplu este subst. *omnitudine*, în sintagma *un mijloc de a se elibera de sub puterea omnitudinii* (LȘ 42, cf. și 40 și 87). Termenul, care pare un derivat „normal” de la adj. *omnis* cu sufixul substantival *-itudo*, după modelul unei serii foarte bogate (*multitudo*, *solitudo* etc.), nu este înregistrat în dicționarele latinești curente. El pare să fi fost creat în epoca modernă, pentru a desemna un concept diferit de cele denumite prin lexemele cuprinse în seria sinonimică *totalitate*, *integralitate* etc.

Pe una și aceeași pagină (HRP-OR 72) se vorbește despre *problema nullibistă* și *argumentul nullibist*, menționându-se în același timp și sintagma latinească *nullibi esse* ‘a nu fi nicăieri’, ca „etimion” al unei formațiuni care poate fi calificată drept creație ad hoc. Mai mult, de la radicalul respectiv, cu ajutorul semnificației instrumentale a sufixului *-ism*, este creat un nou abstract: *nullibismul ca rezultat* (HRP-OR 118). Pronumele de identitate latinesc *ipse* constituie și el baza de formare a unor derivați nominali care par să aparțină jargonului teologico-filosofic scolastic, dar care nu sunt înregistrați în dicționarele curente: *M-am dezbărat de suferința ipsatorie a distanței*²⁸ (HRP-Z 75, cf. HPR-C 35, 341 și HPR-OR 325). *Repetitivul, ipsativul devin atributele a ceea ce mai poate fi considerat ca valid* (HRP-OR 79), *ipsațiunea vicioasă a lipsei de auto-temei* (HRP-Z 152). În unele din dicționarele curente (LAROUSSE, NDN) este înregistrat doar subst. *ipseité* – *ipseitate*, fapt care ne îndreptățește să presupunem că *ipsatoriu*, *ipsativ* și *ipsațiune* sunt creații spontane ale autorului român. O creație lexicală spontană găsim în fraza *francezii, italienii ... britanicii cunosc fenomenul egregării dialectale* (HRP-C 121), în care subst. *egregare* a fost obținut prin analogie cu deja existentul *agregare*, prin prefixul cu valoare instrumentală contrară.

5. Procedee derivative

Fixat în liniile sale fundamentale pe la jumătatea secolului al XIX-lea, prin adoptarea și adaptarea în uzul literar al principalelor afixe savante din latină și greacă, active și în alte limbi europene moderne (*-itate*, *-ic*, *-bil* etc.)²⁹, sistemul derivațional românesc modern, fundamentat pe serii paradigmatic bogate, este foarte productiv, permițând obținerea cu ușurință de noi termeni filosofici, ponindu-se fie de la radicali deja existenți în lexiconul filosofic, fie de la radicali noi. Nuanțele semantice nou lexicalizate privesc mai ales sfera categorială sau cea instrumentală.

²⁸ În text, greșeală de tipar: *ipratorie*!

²⁹ Vezi Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă* București, 1996, cap. XI, *Constituirea sistemelor derivaționale*, p. 282 și urm.

5.1. Unități lexicale obținute prin modificare derivativă din nume proprii

Numele proprii de personalități (politice, artistice, științifice etc.), cu desemnare univocă și clar circumscrisă, devin frecvent radicali lexicali pentru crearea de termeni noi, transparenți din punct de vedere semantic, prin modificare semantică operată cu ajutorul unor sufixe specializate. Putem afirma că această producere spontană, în texte, de unități lexicale noi este, practic, neîngrădită. Sufixele *-(i)an*, *-ist* și *-ism* și-au consolidat poziția de factori instrumental-actualizatori în româna literară încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, așa încât toate formațiile noi obținute prin aceste sufixe sunt acceptate cu ușurință de consensul normativ contemporan. Termenii noi de acest tip își preiau conținutul („semnificatul lexical”) de la numele propriu luat ca bază de derivare, iar conținutul instrumental și cel categorial le sunt conferite de valorile intrinseci ale sufixelor derivative respective. De exemplu, sufixul *-(i)an* (< lat. *-ian[us]*), cu semnificația categorială primară ‘adjectiv’ și cu cea instrumentală ‘care ține de...; care se referă la...’, cf. lat. *Vergilianus*, *Ovidianus*, *Pompeianus* etc., produce în textele pe care le-am cercetat unități precum: *novalisian* (RAG 33), *burlingtonian* (RAG 39), *deleuzienii* (BHL 175), *gentilian* (RAG 176), *heideggerian* (RAG 54), *kirkegaardian* (RAG 58), *leibnizian* și *lullian* (RAG 125), *lisenkian* (JFR 302), *plotinian* și *platonian*³⁰ (RAG 207), *pyrronian* (PȚ 65), *sadian* (AGP 146), *schellingian* (RAG 135). După cum se poate constata, caracterul de creații contextuale al acestor unități este marcat și prin ortografierea numelui propriu de la baza lor ca în limba-sursă (*deleuzian*, *lullian*, *mennaisian* etc.). Alteori, ca în cazul adj. *sadian*, unitatea lexicală cu sufixul *-an* a fost creată pentru a se obține un nou semnificat instrumental (‘care ține de sau care se referă la Sade’), diferit de semnificatul curent (‘care se comportă ca Sade’), lexicalizat de adj. *sadic* (< fr. *sadique*). Se impune să menționăm caracterul panromanice al acestui mecanism de creare de noi unități lexicale.

Un comportament similar din punct de vedere funcțional prezintă sufixul *-ist* (< gr. *-ιστ[ης]*), dotat cu semnificația categorială ‘adjectiv’ și cu semnificația instrumentală ‘care profesează ideile lui...; care este adeptul lui...; care susține pe...’, referitoare la o persoană (cunoscută), al cărei nume reprezintă baza de derivare: *antikadhafiști* (JFR 255), *dictatura franchistă* (JFR 132), *gorbaciovist* (AGP 20), *heideggerismul necondiționat* (TP 170), *rousseauist* (ACP 72), *elenizantii winkelmaniști* (RAG 33). Un mecanism de producere lexicală general romanice remarcăm și în cazul sufixului *-ism* (< gr. *-ισμ[ος]*), cu semnificația categorială ‘substantiv’ și cu cea instrumentală ‘ansamblu de idei,

³⁰ Această ultimă structură lexicală, obținută în mod automat prin înserierea în paradigma NP + suf. *-ian*, contravine unei norme lexical-terminologice deja instituite: *platonician* (< adj. *platonice* + suf. *-ian*). Ea poate fi acceptată doar în calitate de normă stilistică individuală sau textuală.

concepții, comportamente etc., specifice unei anumite personalități’, asociate amândouă unui nume propriu: *althusserism* (BHL 172), *dostoievskism francez* (AB 29), *mennaisismul latent* (AB 16), *palladianism* (RAG 39). *salazarism* (JFR 126), *schellingism* (AB 62), *tolstoism* (NB 166),

5.2. Unități lexicale obținute prin prefixe

Derivarea prin prefixe este un mijloc foarte comod și productiv în sfera lexicului intelectual în general și a terminologiei filosofice în special. „Simțul normativ” curent acceptă aproape orice nouă creație nominală, chiar verbală sau adverbială, cu oricare din prefixele de origine savantă. Ceea ce se impune menționat este faptul că cel mai adesea este dificil, dacă nu imposibil de distins când avem de a face în texte cu creații spontane și când cu preluarea integrală a derivatului respectiv dintr-o limbă de contact. Că este vorba despre o creație spontană, pe teren românesc, putem fi siguri în cazurile în care radicalul lexical al derivatului este un cuvânt aparținând lexicului comun, sau prefixul este activ deopotrivă și în limba comună, precum în cazurile următoare: *adevărul și făcutul sunt interschimbabile* (HRP-OR 29), probabil după modelul fr. *interchangeable*; *Fecioara Maria s-a înomenit cu suflet înțelegător* (DS 147).

Fără să fie exhaustivă, lista următoare cuprinde cele mai productive prefixe. Cu excepția prefixelor *în-*, *des-* și *ne-*, active și în limba comună, toate celelalte sunt de origine savantă, originare din greacă (*a-*, *anti-*, *arhi-*, *auto-*, *hiper-*, *macro-*, *micro-*, *mono-*, *pan-*, *para-*, *poli-*, *proto-*, *pseudo-*, *semi-*, *sin-*, *tauto-*) sau latină (*co-*, *contra-*, *cvasi-*, *de-*, *extra-*, *in-*, *neo-*, *non-* *omni-*, *pre-*, *re-*, *retro-*, *super-*, *supra-*, *trans-*, *ultra-*).

a(n)-: *acauzalitatea* (PȚ 34), *explicitarea celor numite acategoriale* (ȘA 237), *actul întemeierii anizotropiei spațiale* (HRP-Z 276), *masa informă imaginală astatal* (PȚ 36);

anti-: *reverii antibergsoniene* (GD 234), *anticrematistica catolică* (AB 18)³¹, *anti-discurs* (ȘA 173), *antieglalitarism* (JFR 78), *antihristologie* și *antihristologic* (NB 97), *rasismul antihomosexual* (JFR 280), *antimetafizica radicală* (RAG 54), *antimodernism* (PȚ 74), *antiplatonicianul Nietzsche* (RAG 60), *trăsătura anti-tâmpă* (AGP 113), *antiumanism* (TP 170);

arhi-: *arhi-scriere* (TP 83);

auto-: *să se autoconstrângă* (AG 41), *autoconștiință* (RAG 185), *să se autodecimeze* (AGP 38), *voința autodeterminatoare* (RAG 23), *se autodevorează* (VS 41), *autodesăvârșire* (PȚ 112), *autofinalizare a prezenței* (RAG 198), *autofundamentare și autofinalism* (RAG 215), *concepție ... autonegatoare* (RAG 62), *ochii autogestionarului* (AGP 82), *autogestiunea fantasmelor* (AGP 156), *societatea se autoîntreține* (AGP 45), *autoînvăluitoarea vorbire a filosofiei* (RAG 139), *autolimitare* (RAG 165),

³¹ În alt loc, AB 43, ortografiat etimologic: *antichrematistica*.

autoproducerea prostiei (AGP 120), *efecte autoproduse* (BHL 21), *autorăsturnând ... timpul* (RAG 122), *autoreducție* (BHL 34), *a se autorestitui Ființei* (RAG 121), *autoretrocedare vicioasă* (RAG 105), *autosalvare* și *autosăpânire* (PȚ 34), *autosimilaritate*³² și *autosimilare* (HRP-C 353), *autosuficiența artei* (RAG 140), *ipsașiunea vicioasă a lipsei de auto-temei* (HRP-Z 152);

co- sau **con(m)-**: *coapartenența* (ȘA 176), *coextensivitate* (RAG 162), *compenetrare a spiritului în natură* (RAG 162), *confratern susținuți de presă* (JFR 254), *consubstanțialitate* (VL 79);

contra-: *contracultura americană* (JFR 310), *contradistinge cuvântul poetic* (RAG 77), *contradogmă* (AB 79), *contrapozitie* (PȚ 107), *presa e o "contraputere"* (JFR 262), *contrasociatate* (AB 21);

cvasi-: *cvasiclandestin* (BHL 161), *determinarea ... cvasimenstruală a agriculturii* (GD 369), *cvasisanctitate* (AGP 29), *cvasitotalitatea populației* (AGP 180), *interpretare cvasitranscendentală și cvasitranscendentaliile* (TP 111);

de-: *slujitori decerebrați* (BHL 112), *decreștinare a Franței* (AB 23), *defamiliarizare* (TP 135), *demecanizare ... a omului* (RAG 83), *livrescul ... denaturant* (FF 182), *denegație a limbajului* (ȘA 145), *desigilare a eului ascuns* (FF 91), *desocializare barbară* (BHL 150), *experianța mării destaurări* (HRP-OR 85), *deteritorializare* (BHL 119);

des(z)-: *dezestetizare a naturii* (RAG 138), *un om dezindividualizat* (RAG 82), *partidul politic al dezinvestirii lui Dumnezeu* (HRP-OR 201), *dezoccidentalizare* (AGP 47), *despățimire* (DS 126);

extra-: *extrabisericești* (NB 293), *esențe extratemporale* (RAG 48);

in(m)-: *iau impermanența drept permanență* (HRP-C 24), *nevoia ... in condiționată de adevăr* (HRP-OR 86), *imagine ... inexplicativă* (PȚ 57);

în-: *comunicare ... îndumnezeitoare* (DS 161);

hiper-: *hipermodernitatea* (HRP-OR 231), *model al hiperprofesionalizării* (HRP-OR 273);

macro-: *armonia macrologică a unui univers total* (BHL 55);

mega-: *megageometricul* (PȚ 107);

meta-: *operație meta-matematică* (TP 126);

micro-: *microecuație* (AG 104), *microdecizie* (BHL 55), *microfenomen* (ȘL 85), *dualismul microfizic* (ȘL 88);

mono-: *explicația monocausală* (HRP-OR 98), *monocefal* (BHL 48), *absolutul ... ajunge monocratic* (ȘA 142), *monodimensional* (PȚ 92), *monodimensionează imanent* (PȚ 56), *rasa umană este monofiletică* (HRP-C 233);

³² Ortografiat și *auto-similaritate* (HRP-C 349).

ne-: *formula comunicării neatributive* (PȚ 52), *neamfibolic* și *neparalogic* (ȘA 257), *unde ... curg neamplificator* (PȚ 17), *necauzalitate* (ȘL 143), *necognoscibilul* (VL 106), *colaboratori necolaboranți* (JFR 290), *starea necosmică a lumii* (NB 262), *renunțarea necreatoare* (NB 171), *nedeplinătate* (DS 7), *termeni ... neducători la Adevăr* (PȚ 19), *izvor neevanghelic* (NB 236), *capacități neegale* (VL 69), *patosul neexotic* (ȘA 171), *nefilosofi* (JFR 362), *un dicționar de negândite* (BHL 41), *nemediabilă se arată ... incompatibilitatea* (RAG 113), *nepăcătuire* (DS 13), *stazele de neputere* (BHL 24), *neputerea celor puternici* (AGP 20), *netemei lipsit de calități* (ȘA 103);

neo-: *neoliberalii și neoanarhiștii* (RAG 137);

non-: *dialogul noneristic* (HRP-18), *nonraționalul* (ȘA 89), *avataruri ale ... nonrealității* (ȘA 30), *manieră nonseparabilă* (HRP-OR 35), *temporalitate non-temporană* (RAG 71);

omni-: *omnilateral* (DS 39);

pan-: *curentul pansofic* (SA 192), *pansexualismul* (AGP 148);

para-: *paranatural* (PȚ 114);

poli-: *policefal* (BHL 480);

pre-: *preclipa declanșării crizei* (HRP-Z 153), *predeterminarea din primordii a gândirii* (PȚ 16), *premoralitatea* (NB 242), *prepredicația intuiției* (PȚ 105);

proto-: *protoreporterul* (FF 143);

pseudo-: *pseudo-autonom* (PȚ 32), *pseudocauzalitatea* (PȚ 113), *pseudo-conștiință* (AGP 102), *pseudodogmele și pseudoegalitate* (PȚ 114), *relatarea (pseudo)emfatică* (FF 213), *pseudo-enunț* (ȘA 282), *pseudognoză* (AB 36), *pseudoînveselirea* (PȚ 33), *pseudo-mistere* (PȚ 75), *pseudomonahal* (AB 36), *pseudomorfoza sistemului* (HRP-OR 164), *pseudoopозиție* (PȚ 77), *pseudopolaritate* (ȘA 85), *pseudopur* (PȚ 65), *pseudorealul* (PȚ 32), *pseudoreligios* (PȚ 39);

re-: *ideea recircularității* (RAO 37);

retro-: *retrocesiunea utilitaristă* (RAG 216); *cuvintele retro-profetice ale lui René Char* (HRP-OR 51);

semi-: *declarații semiiacobine* (AB 20);

sin-: *tonul meditației lui Pascal este în sintonie cu devoțiunea lui* (WD 269);

super-: *super-creier* (AGP 39);

supra-: *har supraadăugat* (VL 159), *a supracodifica dorința* (BHL 114), *criză supraculturală* (NB 228), *supradeterminare afectivă* (GD 226), *supradeterminism* (GD 204), *supradiscursiva ... identificare* (RAG 54), *validitate supraistorică* (RAG 122), *arhetipuri supraistorice* (RAO 19), *să supraîncarce ideologia cu puțină fervoare mistică* (AB 82), *supratemporalitatea existenței* (RAG 110), *epocă ... supramorală* (NB 242),

textul, pălit de un soi de *suprareal*, se *supramodulează* (FF 92), *supraspațial* (PȚ 93), *existența supratemporală* (TP 76);

tauto- : *mitologia nu este alegorică ci tautoegorică* (RAG 135);

trans-: *Aufhebung transduce îndepărtatul sintezei* (ȘA 145), *transistoricitate* (RAG 53), *trans-valuare* (HRP-C 87);

ultra-: *ghetoul ultraconservatorismului* (FR 252), *ultradreapta* (FR 120), *ultraromantic* (AB 62), *infinitul ... ultraspațial* (RAG 54);

5.3. Unități lexicale obținute prin derivare cu sufixe

Ca și prefixele, sufixele „savante”, de relativ multă vreme devenite material morfematic comun al românei moderne, sunt foarte productive, derivarea prin sufixe constiuind unul din mecanismele centrale ale procesului de producere de noi termeni filosofici. Ca și în cazul derivatelor prin prefixare, întrucât cele mai multe sufixe de acest tip au un caracter interlingvistic, fiind active în multe alte limbi europene de cultură, este cel mai adesea dificil de distins dacă, într-un context dat, ne aflăm în fața unui împrumut sau a unei formațiuni spontane, pe terenul lexicului românesc. Cu certitudine putem afirma doar că derivatele al căror radical este un cuvânt românesc (de tipul *aleluiatic*, *destinal*, *fiițial*, *treimic* etc.) sunt forjate integral pe teren românesc. Iată o listă a celor mai productive sufixe savante, cu exemple din textele cercetate:

-al: *cogațional* (ȘA 63), *aparitiile destinate și istorice ale logosului* (ȘA 12), *aurul excremențial* (GD 328), *transcendența fiițială* (DS 36); *efectul „istorial” al acestei ierni* (BHL 152), *climatul penitențial* (AB 25), *vocație resurecțională* (GD 379), *spaima reverențială înaintea științelor exacte* (RAG 82), *natura medium-ului televizual* (JFR 316), *complexul psihic vocațional* (PȚ 77);

-(i)an: *agnostician* (PȚ 73);

-ant: *forța denaturantă a voinței* (ȘA 19), *elenizanții* (RAG 33), *lasă în insignifianță materia* (ȘA 42), *cele trei dimensiuni interpenetrante* (RAG 203), *narațiune legitimantă* (TP 204);

-ar: *opoziție complicitară cu aceasta* (ȘA 99), *statul concordatar* (AB 27), *beton identitar* (BHL 87), *explozie libertară* (BHL 38), *omul societar* (SA 208);

-at: *primordial e androginatul* (GD 362), *despotatul sintezei* (ȘA 145);

-atic: *cântecele aleluiatice* (WD 265);

-bil: *atribuabil* (BHL 21), *formă contemplabilă* (RAG 25), *indiscernabil* (BHL 154); *individualități non seriabile* (RAG 20);

-ic: *antinomie aporetică* (PȚ 15), *intelectul arhetipic* (ȘA 24), *etatizarea bulimică* (JFR 144), *utilitarismul consumistic* (RAG 198), *comuniune treimică* (DS 22); *iconomie treimică* (VL 213);

-ie: *Absurdia*, *societatea posttotalitară* (AGP 46), *androginie* (NB 191), *câmpul ... cogniției individuale* (ȘA 56), *palingenezia binelui* (ȘA 146);

-ism: *actualismul* lui Gentile (RAG 191), *metafora americanismului* (RAG 49), *animalism* (PȚ 107), *anomism* (AB 87), *antropologism* (NB 97), *apofatism* (VL 55), *asiatism* (VS 91), *biologismul social* (JFR 208), *cauzalism neuman* (RAG 88), *christism* (AB 89), *condiționism* și *fenomenism* (PȚ 113), *deconstrucționism* (TP 197), *democratism* (NB 263), *diteism* și *politeism* (VL 107), *fenomenalism* (TP 69), *ficționalism* (PȚ 91), *fizicalism* (TP 69), *hermafroditism* (NB 191), *izomorfism* (GD passim), *medievalismul romantic* (RAG 33), *modalism* (AB 89), *ontologism* (PȚ 72), *plezîrismul triumfă* (HRP-OR 239)³³, *progresism* (RAG 60), *revivalism* (*curent în arhitectură*) (RAG 32), *scientism* (RAG 105), *teocratism* (PȚ 9), *transformism* (PȚ 110), *tiermondism* (JFR 286);

-ist: *școala algebristă* (ȘL 84), *congregație asompționistă* (AB 25), *motivații culturaliste* (GD 227), *momentul metafizicii înfinitiste* (ȘA 278), *biserica multitudinistă* (AB 22), *ideologie productivistă* (AGP 86), *substanțialist* (BHL 21), *transcendentalist* (TP 110);

-itate: *accidentalitatea formei exterioare* (RAG 162), *androginitate* (NB 176), *în sensul unei totale coextensivități* (RAG 73), *catolicitate* (VL 207), *consubstanțialitate* (VL 79), *farmecul ... digresivității* (FF 219), *esteticitate* (RAG 17), *exemplaritatea absolută a lumii antice* (RAG 112), *spațiul oglinzii îi deschide ... finitatea* (RAG 66), *spiritul poate părea să rămână în finitate* (ȘA 166), *idealitate* (RAG 185), *indescriptibilitate* (FF 146), *incredulitate* (FF 82), *instrumentalitatea cauzalistă* (RAG 54), *logicitate* (RAG 27), *metaforicitate* (RAG 91), *negativitate* (ȘA 21 și RAG 56), *picturalitate* (FF 191), *senzorialitate* (GD 342), *progresivitate* (RAG 46), *reprezentativitate* (RAG 111), *secundaritate* (ȘA 280), *sobornicitate* (VL 207), *socialitate* (BHL 31), *sublimitate* (FF 207), *substanțialitate* (NB 139), *sucsesivitate* (RAG 34), *sugestivitate toponimică* (FF 45), *transcendentalitate* (RAG 177), *triplicitate funcțională* (GD 172), *unilateralitate* (DS 34);

-itiv: *precizia trufașă și obiectivă a exactității* (HTP-C 22);

-itudine: *completitudine* (NB 210), *incompletitudine formală* (PȚ 108);

-iv: *rezumativă fundamentare teoretică* (RAG 57), *întregurile logice sumative* (PȚ 68);

-oid: *epileptoid* (GD 340), *intimitate feminoidă* (GD 306), *gregarități sensibloide* (HRP-Z 75), *obscurităților noastre sentimentaloid* (HRP-C 15);

-tor: *prezența anticipatoare a viitorului* (RAG 206), *rimele constrângătoare* (RAG 77), *energie ... îndumnezeitoare* (VL 183), *principiul legitimator* (ȘA 191), *Dumnezeu Proniatorul* (DS 44);

³³ Dicționarele curente ale limbii franceze nu înregistrează un eventual **plaisirisme*, ceea ce înseamnă că nu este exclus să avem de a face cu o creație "românească", pe baza unui radical francez!

6. Unități lexicale create prin schimbarea semnificației categoriale

„Cauza finală” a oricărei creații terminologice este necesitatea desemnării unui concept resimțit în mod spontan, în cadrul procesului discursiv, ca fiind necesar. O varietate importantă a schimbărilor semantice determinate contextual, pe lângă cele de natură lexică (compuneri lexicale, împrumuturi etc.) sau instrumentală (notele semantice specifice ale afixelor), o constituie fenomenul numit în lexicologia tradițională „schimbarea categoriei gramaticale”. Din punct de vedere semantic, este vorba de modificarea internă a spectrului semantic al unei unități, prin adăugirea unei note semantice categoriale (‘substantivitate’, ‘adjectivitate’ etc.), de regulă prin afixe specifice sau specializate în acest scop. Conștient sau nu, agentul unei astfel de modificări semantice pornește de la o unitate lexical-terminologică deja încadrată într-o clasă gramaticală. Prezint o sumară listă de astfel de conversiuni semantice, realizare de regulă prin sufixe specifice:

a) adjectiv → verb: **clericalizarea** societății catolice (AB 21), **conștiința unei alte realități: a înfinitului complexificării** (Aurel Leon, în „Monitorul”, Iași, 6 oct. 1993, p. 5), **un poet mare ... a consubstanțiat cu divinul** (HRP-Z 122) **utilitarismul consumului o finitizează** (RAG 199), **orice lectură infinitizează temporalitatea** (RAG 67), **etapa ... intelectualizării** (GD 216), **nu cumva iudaizează** (AB 86), **exagerările ... mecanizează realitatea** (SA 172), **mercantilizarea artei** (RAG 197), **mitopoetizare** (RAG 91), **premeditată impunere a obiectualizării** (ȘA 257), **fără să-l perplexeze** (FF 66), **iubitorul de artă ... cu un cuvânt care nu există, picturalizează** (FF 223), **pozitivarea totală** (ȘA 24), **profanizare ... a triumphiului creștin** (ȘA 93), **modernizarea catolicismului înseamnă ... protestantizarea lui** (HRP-OR 155), **„romantizarea” și „sentimentalizarea”** (HRP-OR 276), **conceptul de științificare ca adevărată formă a adevărului** (RAG 153), **el temporalizează existența** (RAG 69), cf. **temporalizarea obiectelor** (HRP-OR 46), **deficitara ulteriorizare a exigenței** (RAG 70);

b) adjectiv → substantiv: **accidentalitatea naturală a existenței** (RAG 161), **orice experiență cu sens ... își trădează anagogia** (HRP-Z 18), **convivialitatea model Ivan Ilici** (BHL 49), **culturalismul lui Noica supără** (HRP-Z 129), **dezirabilitatea teoriilor** (HRP-OR 251), **o echipolență neîncetat postulată** (BHL 87), **revelația extrovertirii** (ȘA 48), **extensivitate** (RAG 72), **falaciozitatea argumentului** (HRP-OR 176), **heterodoxia unui veac întreg** (ȘA 253), **heteronomie stând sub semnul premeditării din primordii** (PȚ 108), **a interzis imediatețea** (HRP-Z 285), **incognoscibilitate** (VL 63), **indiscernabilitatea dintre dobândit și natural** (HRP-OR 163), **maternalitatea limbii** (HRP-C 28), **mecanicitatea cauzalității lor trecute** (RAG 213), **o teorie a salvării formulată în termeni de o perfectă mundanitate** (HRP-OR 168), **patogenie** (BHL 96), **propriul unei vieți incomplete este că ea nu poate fi privită fără prezumțiozitate ca destin** (HRP-Z 13), **semnul premeditării din primordii**

(PȚ 10), **reprezentabilitatea** în opera de artă (RAG 162), epoca **reproductibilității** (RAG 167), sub specia **scelerateței** (HRP-C 72), **semidoctia** ‘raționalistului’ (HRP-OR 38), **semnificativitatea** intelectuală a cuvintelor înseși (RAG 75), mirositul cărților ... e un mod de a regăsi vechea **senzorialitate** a tiparului (HRP-Z 14), la nivelul **subconștienței** (HRP-OR 91), standardele de **științificitate** (HRP-OR 274), producerea unor **transcendentalii** (TP 112), **transformabilitatea** calității în cantitate (HRP-OR 81);

c) adjectiv → alt adjectiv: **împotriva tendințelor** ... ca să spunem așa, **cantitativistice** (RAG 81), efecte ale procesualității fonetice **meccaniccauzalistice** (RAG 214), Duhem a fost un **continuitist** (HRP-C 347), doi termeni separați **obiectivabili** (HRP-C 22), unei realități în întregime **științificabilă** (RAG 73), creatorul fiind **ubicuitar** (PȚ 50);

d) adjectiv → adverb: omul ... cunoaște **cosmogonic** (PȚ 87), divinitatea este răsturnată **trinitar** (NB 290), istoria irumpe **plurivoc** (ȘA 131);

e) substantiv → participiu: **astfel dicționarizată**, realitatea se risipește (AGP 104), moment ... **elixirant** al culturii (HRP-Z 151), libertatea anticilor este **epitomizată** de spațiul unde aceasta se putea exercita (HRP-OR 52), rațiune **gnoseologizantă** (RAG 111), concepție **matematizantă** (RAG 111), mișcările din Africa ... erau **meduzate** de exemplul sovietic (HRP-OR 211), filosofie **științificizantă** (RAG 95);

f) substantiv → verb: **anestezizare** a omului (RAG 138), pe măsură ce **apocalipsizam** (HRP-Z 254), **cancerizând** cultura (HRP-OP 287), **eufemizarea** simbolurilor terifiante (GD 132), procesul religios al **gigantizării** (GD 165), **gulliverizare** (GD 174), Duhem, Crombie ... **intercesează** introducerea mea în filosofie (HRP-Z 124), **istorizarea** raportului ... între artă și filosofie (RAG 141), se poate **îndumnezei** (HRP-OR 83), Fecioara Maria **s-a înomenit** (DS 147), **marxizarea** catolicismului (BHL 174), **matematizarea** naturii (AGP 68), **microcosmicizare** (GD 344), **perspectivându-i** lectura (TP 203), contrar actului **politeizării** lumii (HRP-Z 276), încurajarea instituțională a **psitacizării** modelor (HRP-OR 273), din josul Sumerului **pululeză** popoare din nord (HRP-Z 302), rațiunea e cea care ... îl **vertebrează** (HRP-OR 140);

g) substantiv → adjectiv: teoria **conspiraționistă** (SA 189), **economistica** ... definiție de bunuri culturale (RAG 199), o vitalitate **genezică** exuberantă (HRP-C 119), sunt în mod **haric** în noi (DS 166)³⁴, mod pur **idiosincritic** (HRP-Z 131), cf. stil **idiosincritic** (TP 174), cunoaștem din **imaginal** doar imaginarul (HRP-C 357), viitorul **manufacturier** (RAG 56), o fantezie **masturbațională nonstop** (HRP-OR 241), biserică **multitudinistă** (AB 85), să completez realitatea în chip **perspectivic** (HRP-Z 152), elementul **prolog** al unui mit (ȘA 104), frumusețe **prototipică** (DS 50);

³⁴ În context, cu funcție adverbială!

h) substantiv → alt substantiv: *goetheitatea* stă în ansamblul operei (HRP-Z 130), *abandonarea obiectității* (HRP-P 378)³⁵, *un spațiu al ruseității* (HRP-Z 288), *subversioniștii fug* (HRP-OR 229), *suprematism al tehnicului* (HRP-OR 287), *himerele de prost gust ale țărăneității noastre* (HRP-C 237);

i) verb → adjectiv: *spatele conștiinței ... nu e conștientizabil* (HRP-Z 282), *idee gândibilă* (HRP-Z 280), *înțelepciunea ... nu este instrumentalizabilă* (HRP-OR 246), *aluziile ... îmi sunt încă recunoștibile* (HRP-Z 255).

Procedând acum la o sistematizare a materialului prezentat mai sus, punem în evidență mai detaliat, mecanismul de creare a unui nou complex semantic, prin modificare categorială. Constatăm că forjarea unui nou verb se realizează, pornindu-se de la semnificația lexicală centrală a unui adjectiv sau a unui substantiv deja existent în uz, cel mai frecvent prin aportul semantic-categorial al sufixelor verbale *-iza-*: *a anesteziza* (← subst. *anestezie*), *a apocalipsiza* (← subst. *apocalipsă*), *a canceriza* (← subst. *cancer*), *a clericaliza* (← adj. *clerical*), *a eufemiza* (← subst. *eufemism*), *a finitiza* (← adj. *finit*), *a gigantiza* (← subst. *gigantic*), *a gulliveriza* (← subst. *Gulliver*), *a înfinitiza* (← adj. *înfinit*), *a intelectualiza* (← adj. *intelectual*), *a istoriza* (← subst. *istorie*), *a iudaiza* (← adj. *iudaic*), *a îndumnezei* (← subst. *Dumnezeu*), *a marxiza* (← subst. *Marx*), *a matematiza* (← subst. *matematică*), *a mecaniza* (← adj. *meccanic*), *a mercantila* (← adj. *mercantil*), *a microcosmiciza* (← subst. *microcosmos*), *a mitopoetiza* (← adj. *mitopoetic*), *a științifiza* (← adj. *științific*), *a obiectualiza* (← adj. *obiectual*), *a picturaliza* (← adj. *pictural*), *a politeiza* (← subst. *politeism*), *a profaniza* (← adj. *profan*), *a psitaciza* (← subst. *psitacism*), *a protestantiza* (← adj. *protestant*), *a romantiza* (← adj. *romantic*), *a sentimentaliza* (← adj. *sentimental*), *a temporaliza* (← adj. *temporal*), *a ulterioriza* (← adj. *ulterior*) și *-ifica-*: *a complexifica* (← adj. *complex*), *a științifica* (← adj. *științific*), mai rar prin simpla încadrare într-o clasă de conjugare: *a consubstanția* (← adj. *consubstanțial*), *a intercesa* (← subst. *intercesiune*), *a îndumnezei* (← subst. *Dumnezeu*), *a înomeni* (← subst. *om*), *a perplexa* (← adj. *perplex*), *a perspectiva* (← subst. *perspectivă*), *a pozitivă* (← adj. *pozitiv*), *a pulula* (← subst. *pululație*), *a vertebra* (← subst. *vertebră*). Demnă de menționat este o formație savantă creată de Leibniz pe terenul limbii latine, pe care traducătorul o transpune ca atare din originalul italian: *substantivul recompus de la verbul înfinitiplica nu o dată folosit de Leibniz... înfinitiplicare, așadar a vieții* (RAG 67).

Activă și facilă se dovedește în texte producerea de substantive abstracte, cu ajutorul unor sufixe savante, adăugate la radicali lexicali prezenți în uz, de regulă sub formă nominală (substantiv sau adjectiv). Cel mai productiv se manifestă în texte sufixul savant *-itate* (lat. *-itat-*), a cărui semnificație instrumentală ‘faptul de a deține calitatea sau însușirea semnificată de adjectivul corespondent’ permite practic obținerea abstractului substantival corespunzător oricărui adjectiv. Conotații savant-terminologice suplimentare se remarcă la adjective încadrate deja

³⁵ În intenția de a lexicaliza aceeași semnificație instrumentală, și anume ‘faptul de a fi obiect’, alt autor propune o formă mai puțin fericită: *obiecticitatea* – lucrul în sine (PT 107).

într-o serie savantă, cum ar fi cele derivate cu sufixul **-bil** (< lat. *-bil-*), **-al** (< lat. *-al-*), **-ic** (< lat. *-ic-*) sau **-iv** (lat. *-iv-*): *accidentalitate* (← adj. *accidental*), *convivialitate* (← adj. *convivial*), *dezirabilitate* (← adj. *dezirabil*), *extensivitate* (← adj. *extensiv*), *incognoscibilitate* (← adj. *incognoscibil*), *indiscernabilitate* (← adj. *indiscernabil*), *maternal* (← adj. *matern*), *mecanicitatea* (← adj. *mecanic*), *obiectitate* (← subst. *obiect*), *prezumțiozitate* (← adj. *prezumțios*), *reprezentabilitate* (← adj. *reprezentabil*), *reproductibilitate* (← adj. *reproductibil*), *semnificativitate* (← adj. *semnificativ*) *senzorialitate* (← adj. *senzorial*), *științificitate* (← adj. *științific*), *transformabilitate* (← adj. *transformabil*), sau formate pe baza unor radicali rar întrebuințați în alte stiluri ale limbii române literare, cum ar fi *falaciozitate* (← adj. *falacios*), sau *mundanitate* (← adj. *mundan*). Interesante din punct de vedere semantic sunt de asemenea și derivatele obținute prin sufixele **-ență** (< lat. *-entia*): *echipolență* (← adj. *echipolent*), *subconștiență* (← adj. *subconștient*) **-ie** (lat. *-ia*, fr. *-ie*): *anagogie* (← adj. *anagogic*), *heterodoxie* (← adj. *heterodox*), *heteronomie* (← adj. *heteronom*), *patogenie* (← adj. *patogen*), *semidoctie* (← adj. *semidoct*), *transcendentalie* (← adj. *transcendental*)³⁶, **-ist**: *subversionist* (← subst. *subversiune*) și **-ism**: *culturalism* (← adj. *cultural*), *suprematism* (← subst. *supremație*). O mențiune specială se impune cu privire la derivate cu morfeme aloglote, a căror origine este încă transparentă, fapt care acționează ca un factor semantic cu puternice conotații savante; este cazul termenilor creați prin sufixele de origine franceză **-eitate** (< fr. *-éité*): *țărăneitate* (← subst. *țăran*), *goetheitate* (← subst. *Goethe*), *ruseitate* (← subst. *rus*) și **-ețe** (< fr. *-esse*): *sceleratețe* (← adj. *scelerat*), *imediatețe* (← adj. *imediat*). Rare sunt creațiile terminologice obținute printr-un proces de reducere semantic-lexicală, cum sunt infinitivul lung cu valoare substantivală *extrovertire*, obținut de la adj. *extrovertit*, sau subst. *primordie*, dedus din adj. *primordial*.

Justificate prin nevoia de nuanțare semantică resimțită de speculația filosofică sunt cuvintele din seria terminologică a adjectivelor provenite din alte adjective, puternic marcate din punct de vedere stilistic de această „dublă sufixare”: *cantitativistic* (← adj. *cantitativ* + suf. *-istic*), *cauzalistic* (← adj. *cauzal* + suf. *-istic*), *continuitist* (← adj. *continuu* + suf. *ist*), *obiectivabil* (← adj. *obiectiv* + suf. *-bil*), *științificabil* (← adj. *științific* + suf. *-bil*), *ubicuitar* (← adj. *ubicuu* + suf. *-tar*).

7. Creații lexical-terminologice complexe

Caracterul reducător și simplificator al oricărei clasificări ne-a obligat până acum să scoatem în relief doar unele dintre caracteristicile morfo-semantice ale termenilor filosofici recent creați, pe care i-am identificat în texte. Este acum momentul să constatăm că realitatea faptelor de limbă este mai complexă decât orice clasificare deoarece, de cele mai multe ori, apariția unui nou termen savant este rezultatul convergenței acțiunii unor procese morfo-semantice diferite. Exemplele care urmează vor ilustra câteva cazuri de combinare a unor proceduri diferite.

³⁶ Funcționarea la forma de singular a acestui substantiv este posibilă doar în limba română, căci lat. *transcendentalia* este un neutru plural!

O primă formă de asemenea unități lexicale complexe din punct de vedere al apariției lor (și, implicit al structurii), rezultă din asocierea derivării și a compunerii cu radicali lexicali propriu-ziși sau semi-morfematizați. Asociat cu sufixul *-itate*, radicalul semi-morfematizat *multi-* produce de exemplu termeni nominali, precum cei din următoarele contexte: *inepuizabila multiformitate a procesului* (RAG 143), *indiscernabilitatea dintre dobândit și natural – ori multinaturalitatea* (HRP-OR 163), sau chiar un participiu: *experimentam fraza multistratificată de tip Proust* (HRP-Z 56). Materialul semantic-morfematic aparține unor paradigme la origine grecești (*heterofagia apare ... ca un mecanism – ȘA 267*); *se vorbea de o hidroteologie, pyroteologie, astroteologie, lithoteologie* – HRP-C 346) sau latinești (*iusnaturalism echilibrat – AB 41*)³⁷. Derivarea prin prefix în asociere cu convertirea categorială funcționează în contexte precum următoarele: *autotemporalizarea poeziei* (RAG 70), *istoricizatori, ca să spunem așa, ai unei raționalități matematizante* (RAG 124), *materialul necesar pentru înculturarea credinței* (WD 273). Destul de frecvente sunt și cazurile când un termen nou creat se prezintă ca un derivat de la un radical inexistent sau neatestat în uz, tip de creație lexicală care poate fi socotită și rezultat al unei derivări prin dublă sufixare. De exemplu, substantivul *istorialitate* (TP 170) poate fi privit ca un derivat abstract de la un adjectiv neatestat **istorial* + suf. *-itate* sau ca un derivat de la *istorie*, prin cumulara semnificațiilor instrumentale ale sufixelor *-al* și *-itate*. Structuri analoage sunt cele din sintagmele *numai tehnicalitățile yoga te pot scăpa* (HRP-Z 118, cf. ibid. 275 și 276), *demonstrație strict internalistă* (HRP-OR 165) și *extindere a temporalității în temporaneitate* (RAG 70)³⁸, ultimele două exemple ilustrând combinarea ce alte sufixe. O structură terminologică precum *anti-modernizator* (TP 159) ilustrează cumulara descompunerii emfatică a prefixoidului și derivarea printr-un sufix de agent, iar altele, precum următoarele trei: *stoicii au hipostaziat anumite virtuți* (ȘA 42), *hyletică* și *mediumnistică* (PT 67), ilustrează împrumutul savant în asociere cu convertirea categorială: verbul *a hipostazia* este obținut pe baza sensului filosofic primar al gr. ὑπόστασις ‘substanță, realitate’, iar substantivele *hyletică* și *mediumnistică*, obținute prin analogie cu termeni curenți desemnând discipline științifice, precum *aritmetică* sau *botanică*, presupun etimoanele originare, respectiv gr. ὕλη ‘materie’ și lat. *medium* ‘mijloc; (aici) intermediar’.

Materialul cercetat ne-a oferit și un exemplu de derivare ad hoc, asociată cu substantivizarea prin articulare: *orice gândit al vieții trebuie să devină un degândit al trăirii* (HRP-Z 119, cf. ibid. 177). Intențiile expresiv-semantică ale autorului sau contextul discursiv impun alteori asocierea prefixării cu sufixarea, rezultatul fiind termeni precum următorii, obținuți cu ajutorul prefixului *-in* și al sufixului *-bil*: *sursele inchestionabile ale doctrinei șuite* (SA 187), *computerul era inconceptibil*

³⁷ Ortografierea etimologizantă reprezintă ea însăși o marcă stilistică specifică!

³⁸ Autorul-traducător al textului în cauză a „naturalizat” în românește și adjectivul intermediar coresponszător: *temporanul* sustras *nimicului* (RAG 74).

în *Evul Mediu* (HRP-C 22), *garanție a inconsumabilității lor* (RAG 200). Din seria de procedee lexical-creative active în discursul filosofic actual fac parte și întrebuițarea ca adverb a unui adjectiv (participiu) nou creat (uneori simultan prin prefixare și sufixare): *gândiți aritmetizant* (PT 35), *cum poate rațiunea să lucreze neamfibolic și neparalogic* (ȘA 257), ca și convertirea semantică prin substituirea referentului: *face posibilă ortodoxia binelui* (ȘA 93). Este vorba, în ultimul exemplu, de stabilirea unei noi relații de desemnare a subst. *ortodoxie*, care ajunge în context să nu se mai refere generic la ramura oriental-bizantină a creștinismului tradițional, ci la un atribut abstract al conceptului de bine! În fine, pentru interesul mai mult documentar, voi înregistra și un exemplu de derivare prin prefix de la un nume propriu (în cazul de față, termenul obținut deține puternice conotații ironic-depreciative): *delatori din a doua generație postgulană* (HRP-C 159); este vorba despre o trimitere la numele lui C.I. Gulian, cunoscut și prolific profesor universitar din epoca stalinistă, prototip al dogmatismului marxist.

8. Concluzii

La finalul acestui excurs prin texte românești cu caracter filosofic, cred că se impune mai întâi constatarea unei intensități superioare a dinamicii creației terminologice, comparabilă, ca amploare, cu cea înregistrată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în epoca modernizării terminologiei filosofice românești. Pe lângă o accentuare a caracterului pan-european și internațional al majorității seriilor paradigmatică ale lexicului filosofic, constatăm de asemenea o productivitate ridicată a materialului morfematic greco-latin (radicali și afixe), asociată adesea unei atitudini stilistice manieriste și emfatic-retorice. Întrucât pare întemeiat pe sentimentul permisivității normative și al libertății creatoare totale, se poate risca previziunea că procesul neologizării lexicului filosofic românesc actual va continua în deceniile viitoare la aceleași cote.

Quelques aspects de la créativité lexicale dans la terminologie philosophique roumaine actuelle

À partir de quelques dissociations théoriques de la lexicologie coserienne, l'auteur se propose d'étudier la dynamique de la terminologie philosophique roumaine actuelle. Les exemples sont pris d'un matériau relativement riche, tiré de textes originaux ou de traductions. Il prend en compte, explique, interprète et classe des unités lexicales qui ne figurent pas dans les dictionnaires, forgés par des moyens frastiques (combinaisons syntaxiques libres, syntagmes composés d'éléments semi-lexicalisés, décompositions à valeur emphatique de certaines structures lexicales préexistantes, syntagmes complexes présentant une signification unitaire), ou dérivatifs (à partir de noms propres, par l'adjonction de préfixes ou de suffixes), des emprunts lexicaux directs, des termes créés par une modification de leur signification catégorielle, des termes contextuellement substantivés etc. Le constat final est celui d'une dynamique supérieure de la créativité lexicale dans des textes philosophiques roumains actuelles – comparable à celle que connut la deuxième moitié du XIXème siècle, à l'époque de la modernisation de la terminologie philosophique roumaine.